

Literatuur: boeken

Altes Spielzeug; Sammlung H.G. Klein. Niederrheinisches Freilichtmuseum Grefrath/-Kreis Viersen. Köln 1979, Rheinland Verlag. (Schriften des Museumvereins Dorenburg eV. 26). 215 p., talr. ill.; f 34,60; ISBN 3-7927-0492-7.

Aanleiding tot dit boek is de aan het Nederrijnse Openluchtmuseum in Grefrath in bruikleen gegeven verzameling speelgoed van de antiquair H.G. Klein. Voorafgaande aan het gedeelte met afbeeldingen wordt een schets gegeven van de positie van het kind rond de eeuwwisseling in Duitsland (J. Frecot), de geschiedenis van het speelgoed (T. Gantner), de speelgoedverzameling van het bovengenoemde openluchtmuseum (D. Pesch), de Franse speelgoedindustrie (M.M. Rabecq-Maillard) en het poppenspel (W. Galler). Ook worden enkele facetten van de museumproblematiek aan de orde gesteld (L. Bayer). – J.J.S.

Baumann, Wolfgang, Harald Kimpel und Friedrich Wilhelm Kniess. *Schnellimbiss. Eine Reise durch die kulinarische Provinz.* Mit Fotografien von Dieter Mayer-Gürr. Marburg 1980, Jonas Verlag. 96 p., ill.; f 13,-; ISBN 3-922561-05-5.

Bij de bestudering van voedingsgewoonten is er tot nu toe nauwelijks aandacht besteed aan de invloed van het voedselaanbod in open verkoopplaatsen langs de kant van de weg. De samenstellers van dit boekje willen in deze lacune voorzien door de voedselverzorging door middel van gestandaardiseerde produkten niet alleen cultuurhistorisch te analyseren maar ook door een architectonische bijdrage te leveren van de stalletjes. Daartoe geven ze eerst een reeks foto's van 23 verkooppunten met snacks die langs de autobaan van Marburg naar Bielefeld gevestigd zijn. Vervolgens schrijven ze over de produkten in 'hapklare brokken' die aangeboden worden, de kantine waar de standaardisering op het voedingsgebied zich het eerst ontwikkeld zou hebben, het opheffen van de sociale functie van de maaltijd door het eten van snacks uit stalletjes, het uiterlijk van de stalletjes, de kant en klare produkten op reclameaffiches; tenslotte geven ze een aantal citaten van literaire tijdgenoten over dit verschijnsel. Van een wetenschappelijke en historisch onderbouwde analyse van dit uit oogpunt van voedingsgewoonten interessante fenomeen is echter geen sprake. – J.J.-v.P.

Beckers, Jo e.a. *1881-1981. Honderd jaar schutterij St. Nicolaas Heythuysen.* Heythuysen 1981, Schutterij St. Nicolaas. 87 p., talrijke ill.

In 1881 werd in Heythuysen door o.a. een molenaar de schutterij St. Nicolaas opgericht. Dat er voor die tijd al een schutterij bestaan heeft in Heythuysen geven enkele documenten uit het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw aan. Deze betreffen een conflict tussen gemeente en schutterij over het eigendomsrecht van een stuk land; over deze schutterij is verder niets bekend. Voor de geschiedenis van de schutterij St. Nicolaas tot aan de tweede wereldoorlog konden de samenstellers gebruik maken van enkele bewaard gebleven programmaboekjes, kranteknipsels en foto's en voor de periode daarna tevens van

notulenboeken, jaarverslagen en het verenigingsblad. Aan de hand van deze archivalia en van herinneringen van schutters vermelden zij bijzonderheden over o.a. de deelname van de schutterij aan verschillende schuttersfeesten, het koningszilver, de regelmatige aanschaf van nieuwe uniformen en het klaroenkorps van de schutterij. De vereniging maakte enkele malen een crisis door, maar die werd telkens overwonnen: in 1910 en 1926 door lid te worden van een overkoepelende schuttersbond en in 1958 door de oprichting van het klaroenkorps. In 1949 bestond het bestuur uit zelfstandige ondernemers. Meer gegevens over de sociale achtergrond van de (bestuurs-)leden en over de rol van de schutterij in het maatschappelijk leven in Heythuysen, dat 'het dorp der standsverschillen' (55) werd genoemd, bevat het boek helaas niet. Wel wordt er de aandacht op gevestigd dat de vereniging gedragen wordt door een twintigtal families in het dorp. - J.H.

Blécourt, Willem de. *Volksverhalen uit Nederlands Limburg.* Utrecht/Antwerpen 1981, Het Spectrum. (Onze Volksverhalen). 275 p., ill.; f 29,50; ISBN 90-274-7088-X.

Voorafgaand aan de verhalen geeft De Blécourt een gedetailleerd overzicht van het volksverhaalonderzoek in Limburg. Hij bespreekt hierin alle verzamelaars en hun publicaties en schetst hun doelstelling en werkwijze. Deze kwam vaak neer op van elkaar overschrijven. In een enkel geval is zelfs sprake van bedrog: de verhalen van de verzamelaar Krekelberg zijn overgenomen uit een Vlaams tijdschrift met verandering van naam van zegsman en plaats.

De verhalen, die letterlijk weergegeven zijn in moderne spelling, zijn voorzien van bronvermelding: naam van verteller, eventuele biografische gegevens, eerdere publicaties van het verhaal. Eveneens, waar mogelijk, wordt het motiv-, Ath- en Sinningsnummer gegeven. Tot slot treft men een trefwoorden- en plaatsnamenregister aan. - J.J.S.

Böth, Gitta. *Kleiderverhalten in hessischen Trachtendörfern. Der Wechsel von der Frauenracht zur städtischen Kleidung 1969-1976 am Beispiel Mardorf; zum Rückgang der Trachten in Hessen.* Frankfurt a.M. 1980, Lang. (Eur. Hochschulschriften Reihe 19 Bd. 18). 302 p., talr. tab., 17 foto's, 4 tek.; f 75,-; ISBN 3-8204-6843-9.

Het gemis in de klederdracht-literatuur aan actuele vraagstellingen over oorzaken en gevolgen van het verdwijnen van klederdrachten en het overschakelen door landelijke bevolkingsgroepen op moderne kledij was voor Gitta Böth aanleiding zich met dit thema bezig te houden. Haar onderzoeksmethode, de schriftelijke enquête, gehouden in 1976 in een achttal Hessische dorpen, baseerde zij op een in 1969 door Ingeborg Weber-Kellermann verricht soortgelijk onderzoek in dezelfde dorpen, zodat vergelijking mogelijk was. Na inleidende hoofdstukken over de geschiedenis van de klederdracht in Duitsland en Hessen evalueert zij de onderzoeksresultaten uit de verschillende dorpen, steeds vanuit een historisch perspectief. Omdat één dorp, Mardorf, zich onderscheidde van de overige (in vergelijking met de andere een latere, en dan snellere overschakeling) werd daar een diepgaand onderzoek gedaan naar de geschiedenis van het dorp, de ontwikkeling van diverse structuren en omstandigheden, waarbij nadruk werd gelegd op de functie van de klederdracht als communicatiemiddel, en werden dertig vrouwen die tussen 1969 en 1976 waren overgeschakeld geïnterviewd over oorzaken, motivaties en gevolgen daarvan. Omdat drie aspecten uit het dagelijks leven, bruiloft, dood en rouw, haarmode en kapsel, volgens de auteur de positie van het omschakelingsprobleem binnen het huidige onderzoek verduidelijken, werden deze onderworpen aan een sociaal-wetenschappelijke analyse. De onderzoeksresultaten leidden

tot onder meer de volgende conclusies: doorslaggevend om de stap naar moderne kleding te zetten is het ongemak dat de klederdracht bij het werk veroorzaakt, evenals de ervaring tijdens reizen, uitstapjes buiten het dorp e.d. door het dragen van klederdracht voortdurend opzien te baren (de mobiliteit van de bevolking van Mardorf is sinds de tweede wereldoorlog aanzienlijk toegenomen). De jongeren moedigen het 'omkleden' aan, de ouderen staan er afwijzend tegenover, in het bijzonder de dorpspastoor. De grote 'verkleedgolf' begint dan ook wanneer deze gepensioneerd wordt (1971). Met het afknippen van de vlechten is de omschakeling definitief: klederdracht dragen zonder vlechten is onmogelijk. De nieuwe problemen die moderne kleding stelt (andere lichaamshouding, dagelijks het haar doen) worden door de vrouwen snel overwonnen; de overgeschakelde vrouwen voelen zich in hun stadse kleding dermate prettig dat ze nooit meer klederdracht willen dragen, hetgeen niet wegneemt dat ze nostalgisch worden bij het zien van of het denken aan klederdracht. – M.v.D.

Briel, Robert, en Sieb Kroeske. *Hit Dossier 1965–1978.* Amsterdam 1979, H.J.W. Becht. XXI, 203 p., tatr. afb.; f 22,50; ISBN 90-230-0327-6.

Om er achter te komen welke muzikale smaak het grote publiek er op een bepaald tijdstip op na houdt, staan verschillende wegen open: het inschakelen van een marktonderzoekbureau, het bestuderen van concert-agenda's, muziek tijdschriften, muziekpagina's van dag- en weekbladen, programmabladen van radio en t.v. De meest voor de hand liggende benadering echter is het raadplegen van de wekelijkse bestsellerslijst van grammofoonplaten, de zgn. hitparade. Deze lijst bestaat uit de veertig tot vijftig in één week meestverkochte platen, in volgorde van verkoopresultaat onder elkaar gezet. Vergelijking van de lijsten van twee opeenvolgende weken laat zien of de vraag naar een bepaalde plaat groeit, daalt of constant blijft. Het wekelijks samenstellen ervan geschiedt in Nederland door twee instanties: de auteursrechtenorganisatie Buma/Stemra en de onafhankelijke Stichting Top-40, die beide hun gegevens ontleen aan de opgaven van de verschillende grammofoonplatenmaatschappijen in combinatie met een steekproefsgewijze enquête bij de detailhandel. Een dergelijk wekelijks overzicht voorziet in de behoefte van: de winkelier (waar is vraag naar, wat moet er dus ingekocht worden?), de grammofoonplaten-industrie (hoeveel moet er bijgeperst worden, welke nieuwe trends moeten er in de gaten worden gehouden?), de radioprogrammamaker (welke platen zijn populair, moeten dus gedraaid worden om hoge luistercijfers te blijven halen?) en de platenkoper (wat iedereen mooi vindt, is mooi, en dient dus onverwijld aan de platencollectie te worden toegevoegd). Gaat het de onderzoeker echter om de ontwikkeling van de muzikale smaak over een langere periode, dan zullen meerdere van deze lijsten bestudeerd en vergeleken moeten worden. In het populaire genre is de zgn. top-40 de oudste en nog steeds meest gezaghebbende wekelijkse populariteitsgraadmeter. De eerste aflevering ervan verscheen in de eerste week van 1965. In *Hit Dossier 1965-1978* zijn door beide samenstellers alle in dit tijdvak verschenen wekelijkse hitlijsten nu gebundeld en op verschillende manieren toegankelijk gemaakt. Hiermee wordt het mogelijk niet alleen de populariteit van een bepaalde artiest in de tijd te volgen, maar ook die van een bepaald muziekstuk. Voorts wordt in chronologische volgorde een overzicht gegeven van alle nummer-één-hits (de bestverkochte platen van de week), de per jaar meest opvallende trends in de populaire muziek opgesomd, en enige opheldering verschaft over de mechanismen achter het hitparade-verschijnsel. Een opgave van alle op de populaire platenmarkt opererende platenmaatschappijen, een lijst van veelgebruikte vaktermen, en een alfabetische songtitel-index besluiten deze nuttige bronnenpublicatie. – R.F.

Bringemeier, Martha. *Mode und Tracht. Beiträge zur geistesgeschichtlichen und volkskundlichen Kleidungsforschung.* Hrsg. von Gerda Schmitz. Münster 1980, F. Copenrath Verlag. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland hrsg. von der Volksk. Komm. f. Westfalen 15). VI, 302 p., talr. ill. en foto's; ISBN 3-88547-108-6.

Een verzamelbundel ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van Martha Bringemeier, bevattende 23 in de jaren 1941 tot en met 1978 her en der gepubliceerde artikelen alsmede een aantal nog niet gepubliceerde manuscripten van haar hand die, hoewel zeer uiteenlopend, de Westeuropese kleding van de laatste vier eeuwen en meer nog, de mens die zich in die kledij hult, als gemeenschappelijk onderwerp hebben. Met een voorwoord van Wilhelm Hansen en Günter Wiegelmann en een bibliografie van de werken van Bringemeier over de jaren 1970-1980, als aanvulling op de in 1970 in het Rhein.-westf. Zs. f. Volksk. (nr. 17,13-23) gepubliceerde bibliografie over de jaren 1929-1969. – M.v.D.

Burke, Peter. *Popular culture in early modern Europe.* London 1978, Temple Smith. 365 p.; f 49,65; ISBN 0-85117-150-8.

Burke heeft een boeiend boek geschreven dat meer geeft dan de titel belooft. Hij behandelt niet alleen de cultuur van het volk, maar ook de in de periode 1500-1800 sterk veranderende houding van de intelligentsia tegenover de volkscultuur. In het begin van de Nieuwe Tijd, zo stelt hij, was de elite in cultureel opzicht tweesporig en had zowel deel aan haar eigen elitecultuur als aan de cultuur van het volk. Zo namen geestelijken deel aan volksfeesten en vond men clowns en vertellers aan de vorstenhoven. Dit sloot overigens sociale afstand en minachting niet uit. Maar in de loop van de hier beschreven periode sloot de elite zich cultureel meer en meer af. De Renaissance, de wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw en de Verlichting, die de grote meerderheid van de bevolking slechts in geringe mate en sterk vertraagd bereikten, schiepen een grotere mentale afstand. Reformatie en Contrareformatie maakten dat veel voordien getolereerde vormen van volksgeloof en de daarbij horende rituelen veroordeeld werden. Rond 1800 tenslotte 'ontdekte' een deel van de intelligentsia, vooral onder invloed van Romantiek en nationalisme, de traditionele volkscultuur. Burke's comparatieve, geheel Europa bestrijkende werkwijze brengt op overtuigende wijze parallele ontwikkelingen in ver uiteen gelegen gebieden aan het licht. Finnen die uit statusoverwegingen hun moedertaal inruilden voor het Zweeds gedroegen zich niet anders dan edelen uit Wales die Engelstalig werden of leden van de bovenlaag in de Languedoc die op het officiële Frans overschakelden. Burke's beschrijving van de toenemende culturele afstand tussen elite en volk is een verrassende aanvulling op Elias' werk over het civilisatieproces. Toch denk ik dat zijn betoog aan helderheid gewonnen had als hij het begrip elite meer gedifferentieerd had, en bijvoorbeeld gewerkt had met een indeling in geestelijkheid, adel en hogere burgerij. Men krijgt dan drie verschillende processen van wederzijdse beïnvloeding te zien, tussen de geestelijken en de leken, tussen de aristocratie en de overige bevolking, tussen de hogere burgerij en de verdere stadsbevolking. Wellicht benadert men deze complexe verschijnselen beter door er met Natalie Davis vanuit te gaan dat er verschillende hiërarchieën naast elkaar bestonden – niet alleen sociaal-economisch, maar ook cultureel –, die elkaar slechts tendele overlaptten (vgl. VB 4 (1978) 44-49).

Nadat Burke in het eerste deel van zijn boek de veranderingen in de houding van de elite tegenover het volk en de bronnen voor de geschiedenis van de volkscultuur behandeld heeft (1-87), geeft hij in het tweede deel een karakteristiek van de volkscultuur zelf (89-204). Achtereenvolgens beschrijft hij hoe en door wie deze overgedragen werd, en behandelt hij de traditionele vormen van verhalen en liederen; hij vergelijkt mondeling overgeleverde litera-

tuur met de schriftelijke vormen daarvan, noemt enige veel voorkomende heldentypen in volksliteratuur en volkslied en beschrijft tenslotte een aantal rituelen, waarbij vooral het carnaval veel aandacht krijgt. Hier treft wederom de enorme verscheidenheid aan materiaal die Burke bijeengebracht heeft uit bronnen en literatuur. Zelf noemt hij zijn boek bescheiden een aanzet tot verder onderzoek en een voorlopige synthese, maar wat hij biedt is veel meer, een compendium van wat er op dit moment van dit grote gebied van onderzoek te weten valt. Maar ook dit deel van het boek heeft bij mij een punt van twijfel achtergelaten. Zoals we hiervoor zagen is Burke van mening dat de elite voordat zij zich van het volk distancieerde in cultureel opzicht dubbelsporig was. Daar tegenover stelt hij het volk dat slechts over één cultuur beschikte, die van de eigen laag, en geen toegang tot de cultuur van de elite had. Deze stelling lijkt mij niet houdbaar. Ginsburg heeft in zijn *Il formaggio e i vermi* (Franse vert. *Le fromage et les vers. L'univers d'un meunier du XVIe siècle*. Paris 1980) laten zien welke boeken de dorpsmolenaar Menocchio te pakken wist te krijgen en hoe hij de daaruit verworven kennis aanwendde voor het opbouwen van een wereldbeeld dat heel individueel en heterodox was en tegelijk wortelde in oude, niet-schriftelijke tradities. Dit verschijnsel signaleert Burke ook: het overnemen van elementen uit de elitecultuur in de volkscultuur, waarbij deze vervormd worden, geadapteerd aan de volkscultuur (b.v. p. 256 e.v. het volk gebruikt het gedrukte boek om het eigen verhalenrepertoire te bewaren). Maar daarmee komt de uitspraak dat het volk geen toegang tot de cultuur van de elite had op losse schroeven te staan. Menocchio's cultuur bestond uit veel lagen. Dit maakt dat wij ons opnieuw moeten afvragen waarin volkscultuur en elitecultuur zich van elkaar onderscheiden. Waarin verschilde bij voorbeeld de cultuur van Menocchio van die van Rabelais, van wie wij dank zij het befaamde onderzoek van Mikhail Bakhtine weten dat hij op allerlei manieren elementen aan de volkscultuur van zijn tijd ontleende? Mogelijk kan een antwoord op deze vraag gevonden worden door meer te letten op het wereldbeeld, de 'intellectuele organisatie' van een individu of groep, waarbinnen de uit verschillende tradities stammende elementen geordend worden, dan op die elementen zelf.

Het laatste deel van Burke's boek is gewijd aan veranderingen die de cultuur van het volk in de Nieuwe Tijd onderging (205-286). Daarin valt de nadruk op de pogingen die de intellectuele elite deed om de volkscultuur te hervormen. Op religieus gebied leidden Reformatie en Contrareformatie tot grote veranderingen. Zowel het Protestantisme als het Katholicisme van na het concilie van Trente staan veel kritischer tegenover volkse vormen van Christendom dan de middeleeuwse kerk. De adel neemt niet langer deel aan volksvermaken en wordt hierin gevolgd door de burgerij. Tegelijk veroorzaakt de toenemende alfabetisering een grotere betrokkenheid van de massa bij het politieke gebeuren. Alfabetisering, urbanisatie en de toegenomen verkeersmogelijkheden ondermijnen de traditionele cultuur. Burke's verhaal eindigt waar het begon. Omstreeks 1800 is de afstand tussen elitecultuur en volkscultuur zo groot geworden, en is de laatste dermate gedisintegreerd, dat een deel van de intelligentsia de traditionele volkscultuur kan ervaren als iets dat wezensvreemd, maar sympathiek is. Naar aanleiding van dit deel van Burke's boek wil ik een opmerking maken over het probleem van de periodisering. Burke verdedigt de keuze van de tijdgrenzen 1500 en 1800 door er op te wijzen dat er pas in deze periode voldoende documentatie is. Dat is een pragmatisch en daarom zeer acceptabel standpunt. Wat betreft de veranderende houding van de intelligentsia ten opzichte van de volkscultuur blijkt deze keuze bovendien productief. We krijgen wezenlijke veranderingen te zien die zich in een ruim tijdsverloop voltrekken. Maar het is de vraag of deze in wezen aan de traditionele cultuurgeschiedenis ontleende afbakening – met de Renaissance als begin en de Verlichting en de Romantiek als eind – ook voor de geschiedenis van de volkscultuur en die van de

wisselwerking tussen volkscultuur en elitecultuur vruchtbaar is. Ik noem een voorbeeld. Burke haalt Reeves aan die zegt dat de Middeleeuwen pas werkelijk eindigen als men niet meer in profetieën gelooft (273). Nu is het opvallend dat het geloof in profetieën bij de zeventiende-eeuwse intelligentsia begint te tanen, maar in allerlei streken van Europa voortbestaat na die eeuw. Even opvallend is het dat het geloof in voortekens in intellectuele kringen al in de dertiende eeuw een stevige knauw gekregen heeft. Met andere woorden, het zou wel eens kunnen zijn dat men bij de bestudering van de Europese volkscultuur een ander chronologisch kader moet gebruiken als het in de cultuurgeschiedenis gebruikelijke, bij voorbeeld wat Le Goff *le Moyen Age long* genoemd heeft, de periode tussen de val van het Romeinse Rijk en de industriële revolutie. In die periode heeft men enerzijds te maken met archaische elementen die blijven voortbestaan tot ver in de Nieuwe Tijd, anderzijds met vernieuwingen lang vóór de Renaissance, inzettend in de dertiende eeuw, zoal niet eerder. Deze opmerking is niet bedoeld als kritiek op Burke's boek, het is een gedachte waartoe dit stimulerende werk aanleiding gaf. – Rudi Künzel.

La culture populaire au moyen âge. Études présentées au quatrième colloque de l'institut d'études médiévales de l'université de Montréal. 2-3 avril 1977. Ouvrage publié sous la direction de Pierre Boggioni. Montréal 1979, Les éditions Univers. 257 p.; f 28,95; ISBN 2-89053-012-4.

Deze bundel bevat de teksten van alle lezingen (behalve die van Jacques Falmagne, *L'idée de peuple dans le courrier de Louis XI*, welke in een later stadium gepubliceerd zal worden), die gehouden werden tijdens het vierde colloquium van het Institut d'études médiévales van de Universiteit van Montréal in het jaar 1977.

In een inleidend artikel behandelt *Pierre Boggioni* (11-37) enige aspecten van de bestudering van de middeleeuwse volkscultuur waarbij hij en passant de overige sprekers introduceert. Hij wijst in de eerste plaats op de methodologische problemen (zoals de definiëring van 'volks') die er rijzen als men zich bezighoudt met de volkscultuur, problemen die zich in versterkte mate voordoen bij de middeleeuwse volkscultuur. Toch zijn er steeds meer historici die hun aandacht richten op deze middeleeuwse volkscultuur. Twee daarvan, Mikhaïl Bakhtine en Emmanuel Le Roy Ladurie, worden uitgebreid besproken. Hun werk heeft tot referentiepunt gediend voor het gehele colloquium. Het voornaamste onderzoeks-terrein van de deelnemers aan het colloquium is dat van de volksreligie geweest. Boggioni rechtvaardigt deze belangstelling met het argument dat een bijzondere interesse in religieuze fenomenen een goede basis is voor een evenwichtige studie van de gehele volkscultuur. Een analyse van het religieuze leven kan b.v. zeer duidelijke algemene culturele tegenstellingen (volk versus elite) aan het licht brengen. Tot slot komen nog de moeilijkheden die de onderzoeker van de middeleeuwse volkscultuur, en in het bijzonder de Noord-Amerikaanse onderzoeker, met betrekking tot zijn bronnen ondervindt ter sprake. *Madeleine Jeay* (39-61) toont in haar studie aan dat ook in de middeleeuwen het instituut van het huwelijk, dat tot doel had de seksuele instinkten binnen de perken te houden door ze ondergeschikt te maken aan de sociale en economische behoeften van de groep, en dat deze instinkten uit naam van religieuze en morele dogma's zelfs geheel probeerde uit te bannen, niet gezien kan worden zonder de gebreken die het vertoonde, en de overtredingen die er tegen werden begaan. Wat betreft deze gebreken en overtredingen heeft men in de middeleeuwen een systeem van concessies en tussenwegen weten te creëren, waardoor de natuur toch zijn gang kon gaan. Dit soms toegeven aan de wetten der natuur had tot gevolg dat de gevestigde orde niet ter discussie gesteld werd. *Philippe Verdier* (63-80) geeft enkele voorbeelden van de

deelname van arbeiders aan de schepping van een kunst-of bouwwerk in de Romaanse en vroeg-Gothische tijd. Hij laat zien op welke manier de ambachtslieden en de gewone mensen reageerden op zo'n kunstwerk en hoe ze zich er soms nauw mee verbonden voelden. Volgens *Elisabeth Schulze-Busacker* kan zich, in de spreekwoorden en gezegdes die men aantreft in de hoofse literatuur van Noord- en Zuid-Frankrijk en in het bijzonder in de romans en verhalen uit de tweede helft van de twaalfde en de gehele dertiende eeuw (81-101), de volkscultuur weerspiegelen. De twaalfde- en dertiende-eeuwse auteurs maakten zeer bewust gebruik van spreekwoorden. Het doel daarvan was echter meestal meer het scheppen van een afstand in het verhaal ('zoals de boer zegt'), dan een poging iets mee te delen over de volksklasse. *Andrew Hughes* (103-120) houdt zich bezig met enige methodes om de middeleeuwse volksmuziek, waarvan weinig op schrift gesteld is, te reconstrueren. Als mogelijkheden hiervoor noemt hij o.a. het 'uitleiden' van de middeleeuwse liturgische muziek (de basismelodie blijkt dan vaak een volkswijsje te zijn) én het bestuderen van de volksmuziek in Canada, waar nog veel melodieën gespeeld en gezongen worden die afkomstig zijn uit het middeleeuwse Europa. Alle manieren om iets van de middeleeuwse volksmuziek te ontdekken blijven echter, volgens hem, subjectief. In zijn lezing over het 'marginale' gebruik van het schrift in West-Europa in de vijfde tot en met de tiende eeuw bespreekt *Joseph-Claude Poulin* (121-143) de functie die het schrift naast het doorgeven van menselijke gedachten, de normale functie, vervulde. Dit 'marginale' gebruik had tot doel bovennatuurlijke krachten op te roepen. Ook andere objecten werden daarvoor gebruikt, maar het feit dat de christelijke religie een bij uitstek schriftelijke religie is, maakte het gebruik van het schrift tot iets speciaals. *Patrick J. Geary* (145-161) laat de keerzijde zien van de studie van P.A. Segal over het straffende optreden van heiligen zoals dat beschreven staat in de middeleeuwse hagiografieën, namelijk de pogingen die ondernomen werden om een heilige te dwingen zich aan zijn verplichtingen ten opzichte van de gelovigen te houden. Het dwingen kon zich beperken tot het lang en luid aanroepen van de heilige, maar leidde soms tot het vernederen van de heilige door z'n relikwieën op de grond te zetten en ze te laten staan tot het onrecht ongedaan gemaakt was. Voor een goed begrip van deze praktijken moet men ze zien binnen de context van de middeleeuwse maatschappij, een verklaring waarbij deze praktijken als 'magisch' gezien worden is onbruikbaar. Thomas van Aquino's *Summa Theologiae* is het onderwerp van de studie van *Benoît Lacroix* en *Albert M. Landry* (163-181). Ze concluderen dat de *Summa Theologiae* slechts beperkt bruikbaar is voor de bestudering van de middeleeuwse volkscultuur omdat alles wat er in staat gefilterd, herzien en gecorrigeerd is door het universitaire milieu van die tijd. *Maria Predelli* (183-202) constateert dat er continuïteit bestaat tussen hedendaagse Italiaanse volksliedjes en de literaire poëzie van de late middeleeuwen en renaissance. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat er overdracht heeft plaatsgevonden van elementen uit de cultuur van de hogere milieus naar die van de lagere. Om het begrijpelijk te maken hoe en met wat voor middelen zo'n erfgoed van fabels, helden, beelden en formules, afkomstig van de hogere geletterde klassen er in is geslaagd de barrière die de heersende klassen scheidde van de overheerste, te doorbreken en onderdeel te worden van de volkscultuur, behandelt ze drie literaire genres, alle drie welbewust gericht op het volk, de lauda, een toneelvoorstelling met godsdienstige strekking, de religieuze epiek en de niet-religieuze cantari en wijst ze op de sporen die juist deze genres nagelaten hebben in de volksliederen. *Rolf Max Kully* (203-230) gaat in op het religieuze drama en in het bijzonder het Passiespel in het middeleeuwse Duitsland, waarin vaak een niet-religieus, zelfs burliek gedeelte voorkwam. Een verklaring daarvoor moet volgens hem vooral gezocht worden in de totaal andere opvattingen die er in de middeleeuwen op moreel en esthetisch gebied heersten en in het feit dat het religieuze drama een ander karakter had dan nu. Het was een

feest waar het gehele volk aan deelnam. Deze deelname had z'n invloed op vorm en inhoud van het religieuze drama. Wat voor ons een paradoxale situatie lijkt, een diep religieuze scène als b.v. de wederopstanding naast een profane, obscene scène, was dat voor de middeleeuwer niet. Volgens *Conrad Laforte* (231-257) is het niet nodig dat de Canadese onderzoeker van de middeleeuwse volkscultuur altijd de blik op Europa gericht houdt. Ook in eigen huis is veel, en soms nog beter, materiaal te vinden. Door het isolement waarin Frans Canada lange tijd verkeerde is daar namelijk nog veel van de middeleeuwse volkscultuur aan te treffen wat in het moederland Frankrijk verloren is gegaan. Een van de voorbeelden die hij daarvan geeft is het chanson-en-laisse dat een archaische middeleeuwse structuur heeft. Van de 11.941 op dit moment geregistreerde versies werden er 6.632 in Canada genoteerd en slechts 4.730 in Frankrijk. – Hans van Koolbergen.

Dekker, Rudolf, en Lotte van de Pol. *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten – een historisch onderzoek.* Baarn 1981, Ambo. 143 p., 14 ill.; f 19,50; ISBN 90-263-0524-9.

De auteurs waren geïnteresseerd in het verschijnsel travestie bij vrouwen. Zij hebben zich in hun onderzoek daarnaar beperkt tot de tijd van de Republiek en zijn daarbij op negentig authentieke gevallen gestuit. Behalve dat zij zich verdiepten in de redenen die de betreffende vrouwen gehad hebben om zich in mannenkleden te steken en naar de loopbaan die door hen verkozen werd, waren de schrijvers ook geïnteresseerd in de reacties van de maatschappij op het verschijnsel.

Het werk is voorzien van een lijst van gevallen. – J.J.S.

Deursen, A. Th. van. *Het kopergeld van de Gouden Eeuw.* 4 delen. Assen/Amsterdam 1978-1980, Van Gorcum. 158; 140; X, 138; X, 148 p., ill.; prijs per deel ca. f 16,-; ISBN 90-232-1552-4 (gehele serie).

In deze vierdelige serie geeft Van Deursen op grond van zowel ongedrukte bronnen (waaronder archiefmateriaal van kerk en overheid) als gedrukte bronnen en literatuur een schets van het geestelijke en materiële leven van het 'gewone' volk tijdens de Tachtigjarige Oorlog in het gewest Holland, de grootste en dichtstbevolkte provincie van de Nederlanden. In het eerste deel, getiteld *Het dagelijks brood*, behandelt hij de materiële kanten van het bestaan van stedelijke ambachtslieden en-arbeiders, boeren en landarbeiders, matrozen, vissers, soldaten en immigranten. De vreemdelingen kwamen vooral vanuit het Duitse Rijk en de Zuidelijke Nederlanden op de redelijke welvaart af, die Holland vergeleken met het buitenland kende, ondanks de lage levensstandaard van de grote massa van de bevolking. Ze werden echter in maatschappelijk opzicht vaak niet als gelijken beschouwd, zodat ze op de al overbezette arbeidsmarkt genoeg moesten nemen met het laagstbetaalde werk of aangewezen waren op de steun van de overheid. Ook komen hier ter sprake de kerkelijke en wereldlijke armenzorg, de houding van de bevolking tegenover armen, immigranten en buitenmaatschappelijken en tenslotte de beperkte mogelijkheden tot maatschappelijke vooruitgang door een militaire carrière of door speculaties in handel of kunst. *Volkskultuur* is de titel van het tweede deel, waarin huwelijksleven, ontspanning, opvoeding, school- en ambachtsonderwijs aan de orde komen. Kerk en overheid probeerden een strenge huwelijksmoraal te handhaven door concubinaat te verbieden, echtscheidingen slechts bij uitzondering toe te staan en grote waarde te hechten aan de trouwbelofte. De vrijetijdsbesteding bestond vooral uit het bezoek aan herberg, jaarmarkt en kermis. Dansen, viering van rooms-katholieke feesten en bijwonen van rederijkerstoneel werden door de kerk veroor-

deeld wegens zedeloosheid, verkwisting, afgoderij en blasfemie. Deel drie gaat over de betrekkingen tussen *volk en overheid*. Centraal staan de aristocratische regering en haar beleid (handhaving van orde en recht, belastingheffing, bescherming tegen de vijand) en de reacties daarop van het volk (geen openlijke kritiek, zelden oproeren). Deel vier (*Hel en hemel*) is gewijd aan het geloof van de Hollandse bevolking in de Gouden Eeuw. Van Deursen gaat na wat de verhouding is van de geloofspraktijk van het volk, dat zich concrete voorstellingen maakte van kwade machten, tot de geloofsleer van de verschillende kerkgenootschappen, of een kerkleer sterker aan de volksklasse appelleerde naarmate ze nauwer aansloot bij de overtuigingen van het volksgeloof en behandelt vervolgens de geloofsbeleving, -organisatie en -leer binnen de drie grootste kerkgenootschappen: de calvinistische, de rooms-katholieke en de doopsgezinde.

Van Deursen heeft in deze studie niet meer willen geven dan een globaal beeld van het volksleven in Holland in de zeventiende eeuw op grond van een eerste verkenning van het bronnenmateriaal. Door de afwezigheid van detailstudies moest het echter onvermijdelijk een fragmentarisch en statisch beeld blijven. – E.D.

Etnografický Atlas 1. První svazek za spolupráce Hannah Laudové a Vratislava Šmelhause připravil Josef Vařeka. Praha 1978, Československá Akademie Věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku (Ethnografischer Atlas 1. Vorbereitet von Josef Vařeka unter der Mitarbeit von Hannah Laudová und Vratislav Šmelhaus. Prag 1978, Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften, Inst. f. Ethnographie und Folkloristik). (Opera ethnologica 8). 261 p., 12 afb., 3 afz. krt. in kleur, samenvattingen in het Duits en Russisch.

In het voorwoord tot dit eerste deel in de voorlopig op vijf delen geplande serie van de Tsjecho-slowaakse ethnografische atlas overziet Josef Vařeka de jarenlange geschiedenis van voorbereidende werkzaamheden die de editie mogelijk maakten. Het materiaal voor de atlas, verkregen uit eigen lokaal onderzoek, uit informatie van een net van 300 correspondenten in Bohemen, Moravië en Silezië en uit kartogrammen, resulterende uit de monografische bewerking van bepaalde onderwerpen, wordt volgens de ethnokartografische methode verwerkt, omdat deze methode volgens Vařeka tot de meest adequate weergave van regionale culturele differentiatie leidt. Kaarten, registers en commentaren daarop over de ploeg (ontstaan, typen en verspreiding) van František Šach worden voorafgegaan door een studie van de inmiddels overleden Jaroslav Kramář over het probleem der regionale verschillen in oude Boheemse cultuurvormen (wijze van landbouwproductie, volkskunst, nederzettingvormen) in het licht van de tot nu toe met de kartografische methode verkregen resultaten, alsmede door een korte studie van Josef Vařeka over huidige stand, doelstelling en theoretische problemen in het ethnokartografisch onderzoek naar bouwtrant in Bohemen. – M.v.D.

Friess-Reimann, Hildegard. *Fastnacht in Rheinhessen. Die Diffusion der Mainzer Fastnacht von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart.* Mainz 1978. Proefschrift Mainz. 184 p., 2 tab., 5 krt.

De auteur, die in 1979 op dit boek promoveerde bij H. Schwedt, geeft een gedetailleerde beschrijving van de wijze waarop het georganiseerde carnaval zich sinds de jaren veertig van de negentiende eeuw verspreidde in Rheinhessen, het gebied tussen de steden Mainz, Worms, Alzey en Bingen. Nadat in 1823 in Keulen voor het eerst een carnavalsvereniging was opgericht, door aanzienlijke burgers, volgden in de jaren daarna andere Duitse steden, Mainz in 1837. Van daar uit vond het georganiseerde carnaval geleidelijk ingang in het

achterland van deze plaats, het eerst in de stadjes en marktcentra en vervolgens in steeds kleinere plaatsen; pas in de periode na de tweede wereldoorlog, als bijna ieder dorp een eigen carnavalsvereniging heeft, is dit proces afgesloten.

Om deze ontwikkeling te beschrijven heeft de auteur overwegend kranten uit de verschillende plaatsen geraadpleegd. Ook heeft zij een schriftelijke enquête gehouden, notulen- en gedenkboeken ingezien en gesprekken gevoerd met bestuursleden van carnavalsverenigingen. Zij trachtte in het bijzonder de sociale achtergrond te bepalen van degenen die het initiatief genomen hadden tot het organiseren van b.v. een optocht of een bal, of daarbij een belangrijke rol vervuld hadden. Slechts incidenteel geven de kranten daarover echter uitsluitel. Wel is het soms mogelijk langs indirecte weg de sociale positie bij benadering te omschrijven. Men heeft b.v. enig houvast wanneer vermeld wordt dat het batig saldo van de viering naar de armen gaat of wanneer men de entreprijzen voor bals vergelijkt met de toenmalige broodprijzen. Ook wanneer in de krant staat dat de optocht alleen door een arbeiderswijk gaat, mag men aannemen dat de organisatie van het feest uitging van arbeiders.

Op grond van deze summere gegevens tracht de auteur na te gaan hoe, d.w.z. via welke persoonlijke contacten, het idee om carnaval in verenigingsverband te vieren zich over Rheinessen verspreid heeft. Zij wijst daartoe voor de negentiende eeuw o.a. op de familiebetrekkingen en zakelijke contacten tussen welgestelde burgers in Mainz en in de kleinere stadjes en op het pendelen van arbeiders tussen het platteland en plaatsen waar fabrieken stonden. De groei van het aantal carnavalsverenigingen na de tweede wereldoorlog brengt zij mede in verband met de aanwezigheid op het platteland van inwoners van Mainz, die wegens de bombardementen de stad ontvlucht waren en ook met de grote invloed van de televisieuitzendingen, sinds de jaren vijftig, van het carnaval in Mainz.

Een verklaring voor de niet altijd, maar meestal wel succesvolle overname van het georganiseerde carnaval kan deze aandacht voor de wijze waarop men met dit verschijnsel in contact kwam slechts gedeeltelijk bieden. Niet zonder reden onderscheidt de auteur in het verspreidingsproces vier fasen. In de jaren veertig van de negentiende eeuw zijn het staatkundige verhoudingen die de van politieke macht verstoken, gegoede burgerij in de stadjes er toe aanzetten om althans bij de organisatie van het carnaval enig maatschappelijk aanzien te verwerven; na 1848 verliest dit motief aan betekenis. Tussen 1871 en het begin van de eerste wereldoorlog, een periode van welvaart in dit gebied, zijn het vooral winkeliers, die door het organiseren van veel publiek trekkende carnavalsoptochten hun omzet trachten te vergroten. Uit de kranten blijkt dat in deze tijd in de steden ook kortstondig carnavalsverenigingen van arbeiders bestaan hebben; deze verenigingen hebben het blijkbaar af moeten leggen tegen de bestaande, oudere verenigingen. Na de eerste wereldoorlog komt de carnavalsviering pas in de loop van de jaren twintig, als het verbod van de overheid is opgeheven, weer op gang. Nu zijn het (omgekeerd) de in economisch en maatschappelijk opzicht slechte tijden die de mensen er toe zouden bewegen met carnaval tijdelijk hun zorgen te vergeten. Door de inkapseling van oude gebruiken door de nationaal-socialisten verdween het carnaval in de jaren na 1933 niet en ontstonden zelfs nieuwe verenigingen. Wel blijkt uit teksten van 'buuts', die meestal niet bewaard zijn gebleven, maar in deze tijd in de kranten worden afgedrukt, een zekere aanpassing van sommige carnavalisten aan de nazi-ideologie. In de jaren na de tweede wereldoorlog zakt de belangstelling voor het carnaval aan het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig in. De auteur meent dat de mensen toen door hun nieuw verworven welvaart weinig behoefte hadden hun huis uit te gaan om feest te vieren.

Dit verandert in de loop van de jaren zeventig. Veel dorpen moeten dan bestuurlijke taken of de verzorging van onderwijs afstaan aan grotere plaatsen. Door de organisatie van een eigen carnaval probeert men dan het hierdoor teweeggebrachte identiteitsverlies te compenseren.

Merkwaardig is dat de houding van de kerken tegenover het carnaval, en eventuele veranderingen daarin, in het betoog van de auteur nauwelijks een rol spelen. In afzonderlijke hoofdstukken geeft zij een indruk van de wijze waarop men doorgaans carnaval vierde in de negentiende eeuw en, mede op grond van eigen waarnemingen, in de jaren zeventig van deze eeuw. Daarbij schenkt ze ook aandacht aan de geleidelijke invoering van afzonderlijke elementen van de carnavalsviering, zoals de gemaskerde bals, de uitreiking van onderscheidingen en het optreden van de raad van elf.

Met het grondig doornemen van de negentiende-eeuwse kranten uit dit gebied heeft de schrijfster belangrijk werk verricht; kranten uit de na-oorlogse periode zijn echter, zonder verantwoording, nauwelijks als bron gebruikt. Door haar aandacht voor enerzijds de belangen van onderscheiden, elkaar afwisselende sociale groepen, anderzijds voor de veranderingen in de maatschappelijke omstandigheden, waarin deze belangen gestalte kregen, is de auteur er goeddeels in geslaagd de verspreiding van het georganiseerde carnaval in dit gebied te beschrijven en te verklaren. Wel is het zo dat zij zich slechts op een beperkt aantal concrete gegevens kan beroepen wat betreft de motieven om een carnavalsvereniging op te richten of om aan het feest deel te nemen. Daardoor dragen haar conclusies tevens het karakter van hypothesen. De huidige stand in de beschikbaarheid van eventuele bronnen, in het bijzonder voor de negentiende eeuw, brengt dit onvermijdelijk met zich mee en niet goed is in te zien hoe daarin verandering zou kunnen komen. – J.H.

Geschichte der Altagskultur. Aufgaben und neue Ansätze. Hrsg. von Günter Wiegmann. Münster 1980, F. Copenrath Verlag. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland hrsg. v.d. Volksk. Komm. f. Westfalen Hft 21). 174 p., tatr. graf., tab. en afb.; ISBN 3-88547-111-6.

Deze bundel is het schriftelijk resultaat van een in 1978 rond het thema 'Historische Sachforschung' gehouden conferentie in Westfalen. In het voorwoord geeft Wiegmann een helder overzicht van de stand van zaken in de 'Sachkulturforschung', wijst hij op de noodzaak van interdisciplinair onderzoek in deze en schetst hij de mogelijkheden voor de volkskunde nu men begonnen is met het ontwerpen van ontsluitingsmethoden voor de honderdduizenden boedelinventarissen die een ideale aanvulling vormen op de vragenlijst, het traditionele onderzoeksmedium (11-20). Zoals Wiegmann het gehele terrein van de zaakcultuur overziet, behandelen de co-auteurs afzonderlijke aspecten van het onderwerp, waarbij telkens een overzicht wordt gegeven van de stand van zaken in het onderzoek en de huidige en toekomstige taken en mogelijkheden worden aangegeven en verkend. Wat betreft de middeleeuwse archeologie doet dat *Hans-Georg Stephan* (23-52), de bronnen, betrekking hebbend op de laat-middeleeuwse stad en de problemen die deze opwerpen *Gerhard Jaritz* (53-68), de archivalische bronnen (inventarissen en testamenten) *Ruth-E. Möhrmann* (69-86), het taalkundig aspect *Ruth Schmidt-Wiegand* (87-102), de openlucht-musea *Helmut Ottenjann* (103-123), het bouwonderzoek *Konrad Bedal* (127-136), het keramiekonderzoek *Wingolf Lehnemann* (137-142) en *Ingolf Bauer* (143-148) en het kledingonderzoek *Wilhelm Hansen* (149-174). – M.v.D.

Haakman, J.H.B.M., A.W. Kuipers, H.J.J. Radstake en K. Vos. *Het gebruik van de hervormde kerken in Utrecht. Rapport van een onderzoek inzake het huidige gebruik van de oude Utrechtse kerken, alsmede van de recent gebouwde hervormde kerken.* Groningen 1979, Instituut voor liturgiewetenschap van de Rijksuniversiteit. (Studies van het Instituut voor liturgiewetenschap 4) 126 p., 37 ill.; f 15,-.

Deel 4 van de serie Studies van het instituut voor liturgiewetenschap, betrekking hebbend op de kerken in de provincie Utrecht heeft evenals deel 1 (VB 1, 1 (1975), 63) als doel inzicht te geven in het gebruik van de kerkruimte en in kerkelijke gebruiken. De gegevens zijn verzameld door middel van vragenlijsten toegezonden aan de kerkvoogdijen. – J.J.S.

Haan, Arnold de. *Makelaars in Hardinxveld-Giessendam.* Hardinxveld-Giessendam 1980, Historische Vereniging Hardinxveld-Giessendam. (Publikatie 5). 27 p., 18 foto's, 20 tek.

Deze brochure bevat foto's en tekeningen van enkele topgevelversieringen op boerderijen en woonhuizen in Hardinxveld-Giessendam. De auteur wijst er op dat de makelaars in de vorm van kunstig uitgesneden planken hier dateren uit de laatste decennia van de negentiende eeuw, toen er huizen gebouwd werden met een topgevel voorzien van een houten lijst. Tevens meent hij, in navolging van Brandts Buys, dat het aanbrengen van deze versiering samenvalt met een belangstelling in deze tijd in het hele land voor Zwitserse chalets. Omstreeks 1920 gaat men makelaars vervaardigen in de vorm van een gepunte stok. De makelaars verdwenen toen de gevels de vorm kregen van een 'gebroken kap' en weer later geheel in steen werden opgetrokken. Op grond van de thans beschikbare gegevens is volgens de auteur niet duidelijk of in deze plaats al in vroeger eeuwen makelaars voorkwamen.

– J.H.

Hammerstein, Reinhold. *Tanz und Musik des Todes. Die mittelalterlichen Totentänze und ihr Nachleben.* Bern 1980, Francke Verlag. 239 p., tatr. afb.: f 120,54; ISBN 3-7720-1460-7.

De bronnen die Hammerstein benutte om deze studie te schrijven, middeleeuwse en latere teksten en zeer veel ikonografisch materiaal, zijn niet nieuw. Wel nieuw is zijn interpretatie ervan. Was het onderzoek naar de dodendans tot nu toe voornamelijk taalkundig, volkskundig en kunsthistorisch geïntereerd, hier wordt het onderwerp benaderd vanuit de muziekwetenschap met het oogmerk de geringe musicologische kennis erover aan te vullen. Naast het dansmotief besteedt de auteur veel aandacht aan de talrijke soorten in deze bronnen voorkomende muziekinstrumenten, die van essentieel belang zijn omdat ze niet alleen informatie verschaffen over historische dansen en muziekpraktijken, maar ook symbolische betekenis hebben. – M.v.D.

Harrison, J.F.C. *The second coming. Popular millenarianism 1780-1850.* London and Henley 1979, Routledge & Kegan Paul. 277 p., 9 ill.; ISBN 0-7100-0191-6.

Het interessantste deel van dit boek is misschien wel het uitgebreide notenapparaat. Daarin verwijst de auteur naar een groot aantal autobiografieën, brieven en pamfletten, gedrukt of in handschrift, van doorgaans eenvoudige mensen in Engeland, die aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw geloofden dat het einde der tijden nabij was of zelfs al aangebroken. Op grond van deze boeiende documenten en van enige literatuur geeft hij een schets van de levensloop en de gedachtenwereld van de vele mannen en vrouwen, die zich in deze tijd opwierpen als profet, en van hun aanhangers. De profeten vertelden dat zij openbaringen ontvingen, die hen in staat stelden de apocalyptische passages in de bijbel uit te leggen. Zij kenden zichzelf soms een min of meer goddelijke status toe en deden voorspellingen. In het bijzonder schenkt de auteur aandacht aan profeten als Richard Brothers, Joanna Southcott, John Wroe en John Ward, resp. een ex-marineofficier, een stoffeerster, een wolkammer en een schoenmaker. Hij wijst er op dat er tussen de wijze waarop deze mensen de bijbel interpreteerden en de speculaties over het millennium door

intellectuelen een verschil bestond. Deze laatste laat hij hier verder buiten beschouwing. Hij merkt alleen op dat er geen sprake is van een overname door de profeten van gedachtengoed van de geestelijkheid; de opvattingen van de profeten hebben een eigen karakter en komen tegelijkertijd voor naast die van meer geleerden. Door hun geschriften, waarin zij verslag deden van hun godsdienstige ervaringen, verwierven sommige profeten zich een grote aanhang van mensen die bereid waren aan hun uitspraken geloof te hechten. Op het hoogtepunt van haar bekendheid had b.v. Joanna Southcott enige duizenden volgelingen. Schattingen door tijdgenoten en bewaard gebleven naamlijsten van gelovigen geven dit aan. In deze lijsten werden soms ook hun woonplaats en beroep vermeld. Haar aanhang was het sterkst in Londen en in Yorkshire en bestond uit o.a. ambachtslieden, kleine boeren, winkeliers, huispersoneel en ook enkele rijke zakenlieden, mensen uit vrije beroepen en predikanten. Deze welgestelden, die zich ook onder het gehoor van andere profeten bevonden, maakten het mogelijk dat hun geschriften gedrukt werden. Dat ook enkele predikanten de profeten serieus namen laat volgens de auteur zien dat de grens tussen de cultuur van de elite en die van gewone mensen niet altijd scherp te trekken was. In een afzonderlijk hoofdstuk vergelijkt hij het profetisme in Engeland met enkele profetische bewegingen in dezelfde tijd in de Verenigde Staten, zoals de Shakers en de Mormonen. Anders dan in Engeland stichtten dezen hun eigen gemeenschappen.

Een expliciete probleemstelling in het boek ontbreekt. Evenals een verantwoording van de gekozen periode. Beide liggen echter voor de hand. Tussen 1780 en 1850 maakte de Engelse samenleving ongekende en ingrijpende veranderingen door. De auteur deelt mee, overigens zonder argumentatie, dat de belangstelling voor het profetisme aan het eind van de achttiende eeuw sterk was toegenomen ten opzichte van de tijd daarvoor. Men zou zich dan kunnen afvragen of er een samenhang bestaat tussen deze opbloei en de maatschappelijke veranderingen in deze tijd. Opmerkelijk is dat de auteur een dergelijk verband (nog) niet wil leggen. Hij beroept zich daarbij op zijn bronnen. In het bijzonder keert hij zich tegen de theorie dat het profetisme zou voortkomen uit de gevoelens van onvrede van de mensen die het slachtoffer werden van b.v. de beginnende industrialisatie. Hij wijst er op dat het niet de armsten waren, die hoopten op een nieuwe aarde, maar doorgaans de mensen uit de sociale laag daar juist boven. Welke gevolgen de maatschappelijke veranderingen hadden voor de levensomstandigheden van deze lagere middengroepen is, volgens de auteur, niet bekend. In ieder geval houden de profeten en hun aanhangers zich in hun geschriften zelden bezig met sociale hervormingen. Men mag dan niet zonder meer aannemen dat het geloof in de verschillende profeten voortkwam uit algemene gevoelens van b.v. onzekerheid of identiteitsverlies bij deze groepen.

De voorkeur van de auteur gaat meer uit naar een verklaring van het profetisme in deze periode vanuit de traditie. Hij wijst op het bestaan van talrijke profeten in Engeland sinds de zeventiende eeuw en op de overeenkomst tussen hun denkbeelden en die van de profeten in de periode 1780-1850. En, op grond van een bron uit het begin van de achttiende eeuw, dat de aanhangers van de profeten, althans toen, een zelfde sociale achtergrond hadden, nl. ambachtslieden en enkele welgestelden, als een eeuw later. Deze mensen kwamen telkens op de profeten af uit onvrede met het godsdienstig leven in de kerken. De bereidheid om in de profeten te geloven wil de auteur tevens zien tegen de achtergrond van het bestaan van de stromingen buiten de officiële kerk, die sterk de nadruk legden op persoonlijke godsdienstige ervaringen. De lichtgelovigheid van de aanhangers van de profeten zou mede te verklaren zijn uit het voortbestaan van het bijgeloof en uit de bekendheid met de voorspellingen in de veel gelezen almanakken. Deze redenering vindt steun in de bronnen, is daar althans niet strijdig mee. Het is goed dat de auteur, met zijn grondige kennis van de bronnen,

waarschuwt tegen gemakkelijke en weinig zeggende generalisaties of veronderstellingen. En dat hij er op wijst dat we nog veel meer gegevens nodig hebben over de sociale achtergrond en de persoonlijke motieven van de aanhangers van de verschillende profeten, voordat we verbanden kunnen gaan leggen met de maatschappelijke omstandigheden. Toch voldoet zijn verklaring, in het bijzonder zijn beroep op de traditie, om een aantal redenen niet. De traditie kan immers op zichzelf geen verklaring voor een verschijnsel bieden. Het is juist het voortbestaan van een traditie dat verklaard moet worden. Bovendien hanteert de auteur het begrip traditie op een verkeerde manier. En wel in de zin dat het zicht op verschillen en veranderingen belemmerd wordt. Hij wijst er weliswaar enkele malen op dat er verschillen bestaan tussen de uitspraken van de profeten, maar hij zoekt toch meer naar overeenkomsten. Daarin herkent hij een traditie. Achter dezelfde woorden kunnen echter in verschillende tijden verschillende verwachtingen schuilgaan en de profeten zullen bekende teksten steeds een nieuwe uitleg hebben gegeven. De auteur is bekend met dit inzicht, maar hij verbindt er geen conclusies aan voor de opzet van zijn onderzoek. Dit verhindert hem een eenvoudige probleemstelling op te stellen, waarin een verband gezocht wordt tussen veranderingen in de tijdgeest en het optreden van de profeten op verschillende tijdstippen. Het is waarschijnlijk dat zijn uitgangspunt ook zijn zicht op de bronnen beïnvloed heeft. Wanneer de auteur zegt dat onvrede met de maatschappij slechts zelden in de geschriften van de profeten en hun aanhangers aantoonbaar is, zullen we hem moeten geloven, maar we kunnen hem niet controleren. Toch lijkt enige twijfel gerechtvaardigd. Een kwart van de ca. 4500 bladzijden die Joanna Southcott schreef is b.v. gewijd aan haar eigen levensloop en aan de gebeurtenissen van haar tijd. Het is wel merkwaardig dat in deze rijke bron de eerder genoemde hypothese geen steun zou vinden. Daar komt nog iets bij. Het ligt voor de hand dat degene, die meent dat het einde van deze wereld nabij is, zich weinig gelegen zal laten liggen aan de hervorming van de samenleving, die immers spoedig vanzelf tot stand zal komen. En dat een dergelijke preoccupatie niet of nauwelijks in de bronnen zichtbaar zal zijn. Het gaat dan niet aan, met een beroep op de bronnen, te beweren dat de millenaristen los staan van de maatschappelijke ontwikkelingen in hun tijd. Om die betrekking te achterhalen zou men andere bronnen moeten zien op te sporen, of de onderzochte periode moeten verruimen. Een beschouwing van het profetisme gedurende enkele eeuwen zal eerder, door de verschillen die zichtbaar worden, een verband met de veranderende tijdgeest aan het licht brengen, dan wanneer men alleen een op zichzelf staande periode als het begin van de industrialisatie onderzoekt. Dan zou ook kunnen blijken of de auteur wel gelijk heeft met zijn suggestie dat het, sinds de zeventiende eeuw, steeds dezelfde sociale groepering is geweest die, met hetzelfde motief, nl. een afkeer van de officiële godsdienst, zich aange trokken voelde tot de profeten. Deze kritiek wil geen afbreuk doen aan de verdiensten van het boek. De grote moeite die de auteur zich getroost moet hebben om zijn bronnen te achterhalen en zijn voortdurende aandacht voor de sociale achtergrond van de mensen over wie hij schrijft, verdienen bewondering. - J.H.

Heijbroek, J.F., en C.R. Mönnich. *Een bedrijf in beeld. De Leidse wagenmaker.* Zutphen 1981, Uitgeverij Terra. 80 p., talrijke foto's, waarvan een aantal in kleur; f 29,50; ISBN 90-6255-095-9.

Een fotoreportage van de rijtuig- en wagenmakerij van J.J.N. de Groot in Leiden, één van de laatst overgebleven wagenmakers in ons land. De foto's geven in het bijzonder een beeld van het interieur, de (summiere) teksten voegen daar nog enkele historische bijzonderheden over het bedrijf aan toe. Op de laatste bladzijden vindt men bovendien de namen van de

onderdelen van een handkar, zoals die door De Groot gebruikt worden en een bibliografie van vooral Nederlandse en Belgische publicaties over de wagenmakerij. Het boek is opmerkelijk mooi uitgevoerd. – J.J.V.

Herwaarden, J. van. *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca. 1300–ca. 1550).* Assen/Amsterdam 1978, Van Gorcum. (Van Gorcums historische bibliotheek 95). XXVI, 774 p.; f 95,-; ISBN 90-232-1574-5.

Van Herwaarden onderzoekt in deze studie, waarop hij aan de Universiteit van Groningen promoveerde, de door stedelijke gerechten opgelegde strafbedevaarten in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in de periode 1300-1550, en geeft daarmee een aanvulling op het hoofdzakelijk op gedrukte bronnen gebaseerde boek van E. van Cauwenbergh, *Les Pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique au moyen âge* (1922), waarin de Noordelijke Nederlanden buiten beschouwing blijven. Op grond van archief- en literatuuronderzoek beschrijft Van Herwaarden per streek en per stad verschillende aspecten van deze bijzondere vorm van strafoplegging: de aard van de delicten, het verband tussen delicten en bedevaartsoorden, verplichtingen waaraan de veroordeelde moest voldoen, de rol van bemiddelaars, landsheer en stedelijke gerechten, vertrekdata, afkoopbaarheid, kwijtschelding en uitstel van de bedevaarten. Deze uit het kerkelijk recht stammende strafvorm heeft onder invloed van germaansrechtelijke zoenprocedures en elfde-eeuwse pogingen van kerk en staat om de gevolgen van vetes in te perken, in de stedelijke rechtspraak een plaats gekregen. Vooral echter in steden in de Nederlandse gewesten Vlaanderen, Brabant, Luik, Holland en Zeeland en in enkele streken in Zwitserland werden strafbedevaarten zowel in zoenen (vrijwillige, voor het gerecht gesloten overeenkomsten tussen twee partijen) opgelegd, als in correcties (door stedelijke gerechten opgelegde straffen). In andere landen legden stedelijke gerechten geen bedevaarten op in correcties. Een mogelijke verklaring hiervoor moet volgens Van Herwaarden gezocht worden in de grote mate van zelfstandigheid (ook op juridisch gebied) van de steden in de genoemde Nederlandse gewesten (en in Zwitserland, dat echter verder buiten beschouwing blijft). In deze steden bestond een principiële rechtsgelijkheid onder de burgers en een sterke onderlinge solidariteit tegenover de macht van de landsheer. Voor de handhaving van de stedelijke autonomie was het van belang om de stadsvrede te bewaren. De neiging om strenge straffen op te leggen aan in principe gelijke medeburgers, die de stadsvrede hadden verbroken, was gering. Als alternatief voor geldboetes vormden bedevaarten een passende strafmaatregel, met een religieuze waarde; de tijdelijke afwezigheid van de veroordeelden had bovendien een verzoenende werking. Ook werden hiermee lijfstraffelijke sancties op het niet (kunnen) voldoen van geldboetes omzeild. Twijfel aan de religieuze waarde van de heiligenverering, algemene geloofsdiscussies, die onder andere leidden tot de reformatie en politieke en sociale ontwikkelingen in de steden (groeïende sociale verschillen, toenemende criminaliteit waardoor strengere straffen noodzakelijk werden, de steeds sterker wordende macht van de landsheer die de rechtspraak naar zich toetrok) zijn er de oorzaak van geweest dat in de loop van de vijftiende en in de zestiende eeuw bedevaarten als straf steeds minder vaak werden opgelegd en tenslotte verdwenen. – E.D.

Hesselink-van der Riet, M.L.M. *Van boom tot boerderij. Timmermansgereedschap, gebruikt bij de bouw van een Twentse boerderij.* Met medewerking van H.B. Booijink. Arnhem 1981, Stichting Historisch Boerderij-onderzoek (Schelmseweg 89, 6816 SJ Arnhem). 51 p., talrijke foto's en tek.; f 10,-; ISBN 90-70103-03-6.

Afbeeldingen en tekeningen (met opgave van de maten) van de gereedschappen die in Albergen gebruikt werden bij de bouw van een boerderij tot omstreeks 1933, met een beschrijving van hun gebruik in het proces van het bouwen, op grond van de herinneringen van de timmerman H.B. Booijink (geb. 1912). Bij de verschillende gereedschappen is, behalve de Nederlandse benaming, ook de dialectbenaming vermeld. Het boekje heeft tevens dienst gedaan als catalogus bij een door de Stichting Heemkunde Albergen ingerichte tentoonstelling. – J.J.V.

Hoften, R. van, M. Taen, H. Ketelaar. *Geef terug die straat. Straatmuziek en straatteater vroeger en nu.* Nijmegen 1981, Stichting Studentenpers. 123 p., talr. foto's en ill.: f 10,-; ISBN 90-9000208-1.

Naast oppervlakkige historische informatie die slechts met een literatuurlijstje verantwoord wordt (deel 1, 12-60) geven de auteurs in het tweede deel van dit boek een overzicht van straatmuziek en straattheater sinds de jaren zestig van deze eeuw in Nederland en de problemen die daarmee gepaard gaan (overheid, middenstand, oude straatmuzikanten). Bijzondere aandacht krijgen een aantal afzonderlijke straattheater- en straatmuziekgroepen; op de speelsituatie in Nijmegen wordt uitvoerig, op die in Utrecht, Amsterdam, Groningen, Leeuwarden en Enschede iets minder uitvoerig ingegaan. Negen liederen over straatmuziek, voorzien van muzieknotatie, sluiten het boek af. – M. v.D.

Hoften, René van, Franc Janssen en Wim Janssen. *Huus toe, lillekerd. Liedjes en verhalen uit en over Nijmegen.* Nijmegen 1980, De Stiel. 220 p., 20 ill., 35 foto's, muz.; f 19,50.

Met de in 1979 verschenen studie 't Hert is der uut, een verhaal over de Nijmeegse knokcultuur tussen 1800 en 1949' (zie VB 7,2) werd een verdienstelijke poging gedaan een sociaal-historische analyse te geven van de wijze, waarop de bewoners van Nijmegen's pauperbuurt, de Benedenstad, in de vorm van protestlied en -muziek aan hun gevoelens van verbittering en machteloosheid over de wantoestanden in hun buurt lucht gaven. In de thans verschenen toegift erop is elke wetenschappelijke pretentie losgelaten en hebben de schrijvers, die zich Initiatiefgroep Alledaagse Geschiedenis Nijmegen noemen, niet meer dan een collage willen samenstellen van liederen en persoonlijke herinneringen rondom een aantal aspecten van het leven in de Benedenstad in de periode 1900-1945. Oproepen in de plaatselijke pers zorgden voor het liedmateriaal en voor de adressen van Benedenstad-bewoners en ex-bewoners die bereid waren zich te laten interviewen over de maatschappelijke context van de liederen en over hun persoonlijke ervaringen met het leven van alledag in die wijk. Het resultaat is een prettig consumeerbaar, nostalgisch getint ('je had 't niet breed, maar er was nog gezelligheid, de mensen hadden nog wat voor elkaar over') lees-, kijk- en zingboek geworden, waarin in lied en verhaal het kansarme Nijmegen van de eerste helft van deze eeuw aan het woord wordt gelaten in onderwerpen als wonen, kinderen krijgen, werken, weeshuis, carnaval, kermis, watersnood, criminaliteit, oorlogstijd. – R.F.

Jong, L. de. *De Drentse boerderij.* Assen 1979, Prov. Museum van Drenthe. (Museumfonds 2). 2 dln. Dl. 1: 80 p., talrijke foto's en tek.; dl. 2: 5 bladen met plattegronden en doorsneden; f 15,-.

Van De Jong zijn in de loop van de tijd een aantal artikelen over de Drentse boerderij verschenen (zie b.v. VB 7 (1981), 69). In deze bundel zijn ze verbeterd en aangevuld herdrukt. Behalve uitvoerige citaten uit oudere publicaties van andere schrijvers bevatten de

verschillende hoofdstukken veel vooral zakelijke gegevens die de schrijver, verbonden aan het Bureau Monumentenzorg van de provincie Drente bij zijn werk heeft verzameld. Het boekje heeft daardoor meer het karakter van een verzameling kanttekeningen dan van een samenhangende geschiedenis van de Drentse boerderij. De onderwerpen die ter sprake komen zijn de verschillende boerderijtypen, het interieur, de booën, de bijgebouwen, constructie, materialen en wanden, raamkozijnen en stalraampjes, dakbedekking, uileborden, makelaars, vloeren, straatwerk, schilderwerk en smeedwerk. Meer dan de helft wordt ingenomen door illustraties. De bladen in deel 2 bevatten de plattegronden van een achttal boerderijen en doorsneden, aanzichten en plattegronden van de Hekman's boo in Schonebeek. – J.J.V.

Kaiser, Hermann. *Herdfeuer und Herdgerät im Rauchhaus. Wohnen damals.* Mit einem Beitrag von Dieter Zoller: Herd und Herdstelle aus archäologischer Sicht. Cloppenburg, Museumsdorf Cloppenburg, 1980. (Materialien zur Volkskultur nordwestliches Niedersachsen 2). 203 p., talrijke ill.; DM 15,-; ISBN 3-7963-0201-7.

Catalogus van het haardgerei (340 nummers) van het museum in Cloppenburg met een beknopte beschrijving en een afbeelding van elk voorwerp en een aantal archiefphoto's van interieurs. De samensteller heeft zich beperkt tot het haardgerei van het schoorsteenloze hallehuis, waarin de haardplaats enkele meters voor de achterwand in het woongedeelte lag en woonruimte en deel één geheel vormden. Dergelijke huizen worden ook wel *Rauchhaus* genoemd omdat de rook zich in het huis verspreidde en door het dak wegtrok. In de achttiende en negentiende eeuw werden ze geleidelijk door huizen met schoorstenen vervangen. Een enkel specimen bleef tot in onze tijd bestaan. Eén daarvan is door Helmut Ottenjann gebruikt voor het vaststellen gedurende enkele maanden van temperatuur- en vochtigheidsschommelingen, een experiment waarvan in een van de paragrafen van dit boek verslag wordt gedaan. De catalogus bestaat uit zestien afdelingen, elk met een voorafgaande beschrijving van de geschiedenis en de functie van de in die afdeling behandelde voorwerpen. In de inleidende paragrafen tot het gehele boek wordt ingegaan op de geschiedenis van dit type huis, het vaak negatieve, soms idealiserende oordeel van tijdgenoten, de woningen van de keuterboeren en landarbeiders, de grootte van de huishoudingen (aan de hand van een inventarisatie uit 1749 van de bewoners van het gehucht Cappeln), het aantal plaatsen rond de haard en de hiërarchie daarin, en het hiervoor vermelde experiment ter bepaling van de warmte- en vochtigheidsgraad, alsmede van de weg die de rook naar buiten zocht. Met deze inleidende paragrafen (die grotendeels op de literatuur berusten) hebben samensteller en redacteur bewust willen benadrukken dat voorwerpen, meer dan dat door een opstelling in een museum kan gebeuren, geplaatst dienen te worden in een historisch en functioneel verband. – J.J.V.

Kaspar, Fred, und Karoline Terlau. *Hattingen. Zum Baubestand einer westfälischen Kleinstadt vor 1700.* Münster 1980, F. Coppenrath Verlag. (Beitr. z. Volkskultur in Nordwestdeutschland, hrsg. v.d. Volkskundl. Kommission f. Westfalen, Landschaftsverband Westfalen-Lippe 24). VI, 323 p., 158 tek. (doorsneden, plattegronden, details), talrijke foto's, 3 graf. en 4 losse krt.; ISBN 3-88547-109-4.

De schrijvers zijn met hun onderzoek begonnen tijdens hun studie in Münster, onder leiding van Kurt Bedal. Het onderzoek rust op twee pijlers: een inventarisatie van alle huizen in Hattingen die teruggaan op de tijd vóór 1700 en een archiefonderzoek naar gegevens over de huizen uit diezelfde periode. De inventaris omvat 133 huizen (waarvan 13 van vóór 1550).

Van elk huis werden foto's genomen en een (zeer beknopte) karakteristiek gemaakt, in de meeste gevallen van de bouwstructuur, een enkele maal ook van de ruimtelijke indeling. Die karakteristieken vormen het eerste deel van de studie. Met behulp van de dendrochronologische methode werden twaalf huizen gedateerd. Deze werden met nog acht andere uitvoeriger gedocumenteerd, met plattegronden en doorsneden en in twee gevallen met een uitgebreid bouwhistorisch onderzoek, waarbij de onderzoekers zich beperkten tot de details uit de zestiende en zeventiende eeuw en op grond daarvan een reconstructie beproefden. De resultaten van die twintig documentaties vormen het tweede deel van het boek. Op grond van een aantal bouwkundige details werden vervolgens ook de andere huizen gedateerd, waarna met behulp van de archivalische gegevens (die het derde deel van de studie vormen) de bouwgeschiedenis van Hattingen in de zestiende en zeventiende eeuw werd gereconstrueerd. De schrijvers hebben zich daarbij beperkt tot de technische, bouwkundige details. Hun belangrijkste conclusie dat zich tussen 1550 en 1600 in Hattingen een grote bouwactiviteit heeft ontwikkeld (met een hoogtepunt in de twee laatste decennia van deze periode), wordt nauwelijks ingepast in de economische en sociale geschiedenis van die tijd. Dat en het feit dat ze de grens zo angstvallig bij 1700 hebben getrokken, geeft hun boek het karakter van een voorstudie, met veel details die voor andere onderzoekers op dit terrein van belang zullen zijn als vergelijkingsmateriaal, maar zonder de ruimheid van blik die er een werkelijk volkskundige studie van zou hebben gemaakt. – J.J. Voskuil.

Keller, Karl. *Nachbarschaften im Gelderland.* Geldern 1979, Verlag des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend. (Veröffentlichungen des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend 79). 288 p., talrijke ill.; ISBN 3-921760-04-6.

Van buurtschappen rond pompen (zgn. 'Pumpennachbarschaften') in Geldern, gelegen op ongeveer tien kilometer van de Nederlandse grens ter hoogte van Venray, en in omliggende plaatsjes zijn enkele rekeningen- en notulenboeken bewaard gebleven vanaf het midden van de achttiende eeuw. Tot ongeveer de jaren zestig van de negentiende eeuw schreef men daarin in het Nederlands, daarna in het Duits. Toen omstreeks de eeuwwisseling waterleidingen in dit gebied werden aangelegd, verdwenen de dorps- en buurtpompen geleidelijk, maar de buurtschappen bleven in veel gevallen bestaan. Bovendien werden na de tweede wereldoorlog in nieuwe wijken soms nieuwe buurtschappen opgericht. In de jaren zeventig werden zelfs enkele pompen nagebouwd en opnieuw opgesteld. De archivalia van de buurtschappen bevinden zich bijna uitsluitend in particulier bezit. De auteur heeft zoveel mogelijk van deze documenten, ook van buurtschappen die in de vorige en in deze eeuw werden opgericht, trachten op te sporen. Tevens heeft hij gesprekken gevoerd met leden van buurtschappen en met plaatselijke onderzoekers en gegevens over de buurtschappen in dit gebied verzameld uit enkele kranteberichten en uit literatuur. Hij vermeldt een aantal bijzonderheden uit de geschiedenis van de buurtschappen en geeft meestal van ieder de statuten weer. Ook citeert hij uit enkele stukken in gemeente-archieven over conflicten, in de negentiende eeuw, tussen gemeentebesturen en buurtschappen over het onderhoud van de pompen. Een nadere verwerking van de gevonden gegevens ontbreekt. Daardoor geeft het boek niet meer dan een indruk van mogelijke bronnen voor verder onderzoek naar deze buurtschappen. – J.H.

Kjellman, Gunilla. *Bröllopgåvan. En etnologisk studie av gåvoekonomi.* Lund 1979, LiberLäromedel. (Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 9). 164 p., 8 ill., 5 diagr., 4 crt.; ISBN 91-40-30257-1.

In Zweden kreeg een bruidspaar in de tweede helft van de achttiende eeuw en in de negentiende eeuw van een aantal mensen een geschenk. Rijke boeren in het zuiden gaven hun dochters, soms ook hun zonen, een bruidsschat mee. De armen in dit gebied konden zich die niet veroorloven. Bij hen ging de bruid, gekleed op haar mooist, het dorp rond in de hoop geschenken te krijgen. In het noorden waren deze gebruiken niet onbekend. Het kwam daar echter meer voor dat soms het hele dorp het bruidspaar iets gaf. De waarde daarvan en de naam van de gever werden tijdens de overdracht in het openbaar bekend gemaakt en op lijsten vastgelegd. Op de jonggehuwden rustte vervolgens de verplichting bij een latere gelegenheid een gift van gelijke waarde weer terug te geven. De schrijfster verklaart het bestaan van deze verschillende gebruiken uit het voorkomen van vrij grote sociale tegenstellingen in het zuiden van het land en het nagenoeg ontbreken daarvan in het noorden. Toen in het noorden industrieën gevestigd werden namen ook daar de sociale tegenstellingen toe. Dit had o.a. tot gevolg dat de nieuwe fabrieksarbeiders geen huwelijksgeschenken meer uitwisselden met de beter gesitueerden. Veranderingen in de sociale achtergrond van de mensen op de lijsten van gevers laten dit zien. Behalve van deze lijsten heeft de auteur gebruik gemaakt van beschrijvingen van huwelijken in heel Zweden in gedrukte bronnen uit overwegend de negentiende eeuw. Door haar onderzoek naar de gebruiken bij het geven van een huwelijksgeschenk heeft de schrijfster het, ook uit andere studies bekende, beeld van sociale en culturele verschillen tussen het noorden en het zuiden van Zweden scherper kunnen stellen. De auteur heeft aan dit boek, waarop zij promoveerde bij N.-A. Bringéus, een samenvatting in het Engels toegevoegd. – J.H.

Köenenkamp, Wolf-Dieter. *Wirtschaft, Gesellschaft und Kleidungsstil in den Vierlanden während des 18. und 19. Jahrhunderts. Zur Situation einer Tracht.* Göttingen 1978, Schwartz. (Schriften z. niederdeutschen Volkskunde 9). 164 p., 26 ill., 7 patronen; DM 40,-; ISBN 3-509-01011-6.

De klederdracht, binnen de volkskunde vele malen onderzocht, wordt door Köenenkamp op een niet-traditionele manier benaderd. Köenenkamps uitgangspunt is de beslissende invloed van de maatschappelijke en economische situatie op culturele verschijnselen, in dit geval de ontwikkelingen binnen de klederdracht van de Vierlande, een gebied ten oosten van Hamburg, in de periode 1700 tot ca. 1870. Het onderzoek berust op een viertal bronnen: archivalia, literatuur, afbeeldingen (m.n. de aquarellen van Hermann Haase rond 1900) en originele kledingstukken.

Hij schetst een uitvoerig beeld van de economische toestand, waarbij aspecten als bodemgesteldheid, bodemgebruik, de agrarische structuur, de economische conjunctuur en de betrekkingen met Hamburg aan de orde komen. De beschrijving van de maatschappelijke verhoudingen is vooral gericht op de oorzaken van het ontstaan, de versterking en de verzwakking van het groepsgevoel in de periode 1650-1850.

Hoe de economische en sociale verhoudingen de klederdracht beïnvloedden, laat Köenenkamp zien in de ontstaansperiode (ca. 1750-1770) van de voor de Vierlande specifieke wijze van kleden, een ontwikkeling gestimuleerd door het bestaan van een Vierlander identiteit en een groepsgevoel, maar tevens noodzakelijk voor de Vierlander groente-, fruit- en bloemenhandelaren om een gunstige concurrentiepositie op de Hamburger markt te verwerven. Veranderingen in en het afleggen van de klederdracht zijn eveneens met economische en sociale factoren verbonden. In de negentiende eeuw werd de Vierlander in klederdracht (m.n. het bloemenmeisje) tot Hamburgs symbool gemaakt, vanaf het begin van de twintigste eeuw wordt de klederdracht in de reclame gebruikt.

Op grond van de werken van Finder en Haase beschrijft Könenkamp de afzonderlijke kledingstukken van mannen, vrouwen en kinderen naar snit en kleur, wanneer ze gedragen werden, de gebruikte stof, de vervaardiger en de accessoires. Hij behandelt tevens de functie van de klederdracht als identifikatiemiddel van de groep naar binnen en naar buiten en als uiting van conform gedrag, vooral voorkomend bij gelegenheden waar de sociale controle het grootst is, b.v. bij huwelijk, begrafenis, kerkgang. – M. van Zuylen.

Künzig, Johannes, und Waltraut Werner-Künzig. *Lied- und Erzählgut der Resi Klemm aus Almáskamarás im ungarischen Banat.* Authentische Tonaufnahmen 1952-1961 ges. und hrsg. von -. Lied-Transkriptionen und -kommentare: Gottfried Habenicht; Kommentare zu den Erzählungen: Michael Belgrader. Freiburg, 1980. Rombach & Co. 4 Langspielplatten + Textheft; 120 p., 4 foto's, muz.

De liederen en verhalen uit het omvangrijke repertoire van Resi Klemm, een oude vrouw uit een klein plaatsje in het Hongaarse Restbanat, vormen een beeld van een Duits taaleiland dat scherp van de omgeving geïsoleerd is gebleven, waardoor de zeer oude, oorspronkelijk Oostfrankische, cultuuruitingen bewaard zijn. De niet altijd even fraaie opnamekwaliteit wordt ruimschoots goedge maakt door het historisch belang. Het tekstboek bevat transcripties van alle liederen en verhalen en uitgebreide toelichtingen en commentaren. – E.R.

Künzig, Johannes, und Waltraut Werner-Künzig. *Volkslieder aus Deutsch-Mokra einer Waldarbeitersiedlung in der Karpaten-Ukraine.* Authentische Tonaufnahmen 1956-1976 von -. Hrsg. in Zusammenarbeit mit Gottfried Habenicht. Freiburg 1978, Rombach & Co. 4 Schallplatten + Textbuch. 158 p., foto's, muz.

De verschillende soorten Duitse liederen (jodel-liederen uit de Alm en bij het houthakken, Bethlehemzingen, 'Sternsingen' en liederen bij de dodenwacht), die gezongen werden in de bosarbeidersnederzettingen in de Karpaten-Ukraine zijn voor de uit Siberië gevluchte families, die in sommige gevallen nieuwe groepen hebben gevormd, een kostbare herinnering. De vier grammofoonplaatjes + tekstboek geven een goede indruk van hetgeen bewaard is gebleven. – E.R.

Künzig, Johannes, und Waltraut Werner-Künzig. *Liebeslieder vom Böhmerwald bis zur Wolga.* Authentische Tonaufnahmen 1953-1976 von -. Kommentare: Wilhelm Brednich und Gottfried Habenicht. Freiburg 1979, Rombach & Co. 1 Auflage. 3 Langspielplatten + Textheft. 184 p., muz.

40 Liefdesliederen uit Duitse nederzettingen in Oost- en Zuideuropese staten. Het een- tot vierstemmig gezang op de drie platen wordt in het bijgevoegde tekstboek uitgebreid van volksmusicologische commentaren voorzien. Van alle liederen zijn transcripties opgenomen. – E.R.

Lathouwers, Peter. *Gemerts nieuws 1881-1900. Berichten uit de Zuid-Willemsvaart, 1881-1900.* Gemert 1981, Heemkundekring 'De Kommanderij Gemert'. (Bijdragen tot de geschiedenis van Gemert 7). 154 p., 41 ill.

Dit boek bevat een chronologisch en op enkele onderwerpen geordende keuze uit berichten uit Gemert en omgeving in de aanvankelijk tweemaal, later driemaal per week in Helmond verschijnende krant de Zuidwillemsvaart vanaf 1881, toen de krant werd opgericht, tot 1900. In deze periode was deze krant in Gemert het meest gelezen. In een korte

inleiding schetst de auteur de geschiedenis vanaf de achttiende eeuw tot heden van de verschillende kranten voor Gemert. Behalve over o.a. ongelukken, branden en misdaden heeft de auteur een groot aantal artikelen opgenomen over o.a. bedevaarten naar Handel, de activiteiten van de handboog-, kruisboog- en gewerschutterijen en van muziek- en toneelverenigingen, over de smid die op tentoonstellingen prijzen behaalde voor zijn dors- en andere machines en over dorpsfeesten zoals de kermis en zilveren en gouden huwelijksjubilea. Het publiceren van dit type bron, liefst voor een langere periode, verdient navolging
- J. H.

Meijers, Constant, en Boudewijn Büch. *Songs in the key of life. Popkritiek 1970-1980.* Amsterdam 1980, Jongeren Media. 272 p.; f 32,-; ISBN 90-70194-14X.

Het bijwonen van een muziekkuitvoering louter met de bedoeling er na afloop een kritisch verslag van te schrijven teneinde een vast lezerspubliek in te fluisteren wat het van deze uitvoering hoort te vinden, is een gerespecteerde bezigheid die al ruim anderhalve eeuw oud is. Het met hetzelfde oogmerk aanhoren van een op één of ander geluiddragend medium vastgelegd stuk muziek is begrijpelijkerwijs van aanzienlijk jongere datum. Als het dan nog bovendien niet om klassieke muziek gaat, maar bijvoorbeeld om pop-muziek, dan hoeven we niet verder dan 25 jaar in de tijd terug te gaan om de vroegste getuigenissen ervan nog in ongerepte staat te aanschouwen. De popmuziek-recensie ontstaat halverwege de jaren '50 in de Verenigde Staten op het moment dat in sommige dagbladen artikelen verschijnen, waarin op ingezonden-brief-achtige toon gewaarschuwd wordt tegen een nieuwe stroming in de populaire muziek (weldra 'rock 'n roll' genoemd) die 'door negers en andere communisten wordt gebruikt om de blanke Amerikaanse jeugd te verzieken'. Dit prikkelt trendgevoeliger journalisten tot pogingen deze aantijgingen te weerleggen en juist hoog op te geven van deze frisse wind door de aan oubolligheid bijkans bezwijkende Amerikaanse amusementsmuziek van die dagen. Hierna gaat het razendsnel, met dit muziekgenre en met het kritisch volgen ervan. Talloze pop-tijdschriften komen op en de meer serieuze onder hen, b.v. 'Rolling Stone' in Amerika, 'New Musical Express' in Engeland en 'Muziekrant Oor' in Nederland, gaan vooral aan de recensiekolommen meer en meer hun bestaansrecht ontnemen. Als ook in de dag- en weekbladen in Nederland vaste poprecensie-rubrieken (al of niet in tienerpaginaverband) ten tonele verschijnen, wordt het duidelijk dat ook in ons land het gedetailleerd verstand hebben van popmuziek door volwassenen niet langer alleen in eigen kring geëtaleerd hoeft te worden, maar nu ook naar buiten toe openlijk kan worden toegegeven. Een nieuwe beroepsgroep doet nu onvermijdelijk (eind jaren '60) zijn intrede, die van de popmuziek-critici. In dit boek wordt een aantal van hen aan het woord gelaten en wel die, welke (volgens de beide samenstellers) in de 70-er jaren in waarneembare mate de smaak en opinies van de concertbezoeker en grammofoonplaatconsument hebben beïnvloed. Deze kernploeg is verzocht terug te blikken op haar muziekcritisch doen en laten gedurende dit decennium en op de ontwikkeling van haar favoriete muziek in deze jaren. Daarnaast wordt van elk der veertien deelnemers die recensie nogmaals afgedrukt, welke volgens de maker het best zijn kijk op het popgebeuren en zijn schrijfstijl typeert, of anders gezegd: waar hij zich ook vandaag nog het meest bij verkneukelt. Deze opzet heeft helaas niet geleid tot een diepinsnijdende analyse van rol, functie en taak van de popkritiek in een tijd waarin de popmuziek zich binnen het totale muziekaanbod een allesoverheersende positie wist te veroveren. Wel is het gelukt door middel van het grote aantal bijdragen een redelijk betrouwbare dwarsdoorsnede te krijgen van het meest opmerkelijke dat dit muziekgenre in die tien jaar heeft voortgebracht, van het beeld dat de terzakekundigen zich op het

moment zelf en anno 1980 hiervan vormden en van de manier waarop zij hun mening erover onder woorden brachten. Men kan zich hoogstens afvragen, of het evalueren en afsluiten van dit pop-tijdperk eigenlijk ook niet meteen het einde had moeten inluiden van de loopbaan zelf van deze generatie poprecensenten. Uit hun vaak nogal persoonlijk getinte bijdragen aan dit boek laat zich een mens achter de popcriticus construeren, die zijn belangrijkste muzikale prikkels in de Beatles-époque van de 60-er jaren opgelopen moet hebben en dus inmiddels de vader of moeder is (of had kunnen zijn) van de pop-consument van vandaag. Of zijn er tegenwoordig weer tieners die de platen kopen die hun ouders mooi vinden? - R.F.

Meili, David. *Hexen in Wasterkingen. Magie und Lebensform in einem Dorf des frühen 18. Jahrhunderts.* Basel 1980, Verlag G. Krebs AG. VII, 113 p., 7 afb.; Sw. Fr. 23,70; ISBN 3-85775-065-0.

In april van het jaar 1701 beschuldigen de ingezetenen van het ca. 30 km van Zürich verwijderde dorpje Wasterkingen elf medebewoners van hekserij. Enige weken later worden de beklaagden naar Zürich overgebracht en onderworpen aan de ter plaatse gebruikelijke inquisitieprocedure. In de zomer en vroege herfst van hetzelfde jaar volgen na uitgebreide verhoren en foltering en de elf bekentenissen, waarop acht van de veroordeelden niet lang daarna worden terechtgesteld. Dit is kort samengevat de geschiedenis van het laatste grote heksenproces in Zürich. De volledige verzameling gerechtsakten en -protocollen van dit proces, met de letterlijke weergave van de verhoren, zijn bewaard gebleven en vormen de belangrijkste bron voor het onderzoek waarvan dit boek verslag doet. Het ging de auteur David Meili daarbij niet in de eerste plaats om een zo nauwkeurig mogelijke beschrijving van de gebeurtenissen rond deze rechtszaak, maar eerder om een reconstructie van de denk-en leefwereld van de Wasterkingers ten tijde van het drama te achterhalen. Geïnspireerd door het veelbejubelde werk van E. Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitain de 1274 à 1324* uit 1976, dat van hetzelfde type bron gebruik maakte, bestoekt Meili op vergelijkbare wijze de in totaal ca. 150 verhoren met een zevental categorieën van vragen, die resulteren in evenzovele hoofdstukken. Zo komen achtereenvolgens de volgende onderwerpen aan de beurt: het dorp, de heksen, het proces, de magie, de gevoelens, de gedachten, het schandaal. Door het aldus ordenen van zijn onderzoeksmateriaal in rubrieken en het daarmee uit de verhoren lichten van die citaten die in een rubriek passen om ze vervolgens in een zekere logische volgorde met aanvullend commentaar onder elkaar te plaatsen, ontstaan binnen de rubrieken interessante samenhangen met betrekking tot het gevoelsleven in Wasterkingen, de seksuele moraal, de rol van de magie in denken en handelen, enz. Moeilijker wordt het tussen de rubrieken samenhang te ontdekken en dus tevens om een totaalbeeld te krijgen van dorp, drama en acteurs. Wel is met enige vasthoudendheid door alle hoofdstukken heen de rode draad van Meili's gedachtengang te volgen. Die gaat zo: het dorp Wasterkingen met zijn 278 inwoners bevindt zich rond het jaar 1701 in een toestand van sociale en economische ontredde. Een kwart van de dorpingen bezit niet het aanzien dat leeftijd en sociale positie zouden doen verwachten. De leeftijd waarop men pleegt te trouwen is extreem hoog. Het aantal ongetrouwde inwoners en het aantal families waarvan de leden niet biologisch met elkaar verwant zijn eveneens. Driekwart van de wetsovertredingen wordt gepleegd door acht procent der huishoudens. Kortom, aanwijzingen te over, volgens de schrijver, om hier tot het kookpunt gestegen opgekropte agressie en seksuele nood te veronderstellen. In dit gespannen klimaat kan een uitbarsting van volkswoede niet uitblijven. Mogelijkheden tot politieke conflictbeheersing zullen nog een eeuw op zich laten wachten, dus neemt de volksopstand de vorm aan van de in deze tijd en op deze

plaats daarvoor meest in aanmerking komende: het heksenproces.

In Zürich werd recht gesproken in dit soort gevallen vanuit juridische en theologische uitgangspunten, welke door de schrijver zijn teruggevonden in diverse zeventiende-eeuwse demonologische handboeken en vooral in de in die tijd graag ter hand genomen 'Demonomanie' van Jean Bodin. Volgens de gedachtenwereld die uit deze geschriften spreekt, moet de Zürichse rechtbank de inquisitieprocedure waaraan zich nu elf Wasterkingsers hadden te onderwerpen, in de eerste plaats hebben gezien als een (her-)opvoedkundige aangelegenheid. De aangeklaagden waren slechts door onwetendheid en onnadenkendheid op het verkeerde pad geraakt en moesten daar hetzij goedschiks hetzij (voor hun eigen bestwil) kwaadschiks weer van worden afgebracht. Hun onwil om de beschuldiging te erkennen en het volharden in de eigen naïeve voorstellingen van zonde en schuld was een duidelijke aanwijzing dat de verdwaalden nog steeds onder invloed van het kwade stonden, hetgeen de gerechtelijke autoriteiten noodzaakte tot gespierdere overredingsmaatregelen. Na langdurige foltering gingen de beschuldigten de één na de ander inzien de misdaden inderdaad begaan te hebben zonder zich daar indertijd tijdens het plegen blijkbaar van bewust te zijn geweest. Zij ondertekenden berouwvol de bekentenis en betoonden de rechtbank voor haar geduld en moeite de verschuldigde dankbaarheid. De lucht was daarmee opgeklaard en de weg vrij voor de rechters de veroordelingen uit te spreken. De gevonniste Wasterkingsers was nu het ware inzicht in hun bestaan deelachtig geworden. Zij konden zich nu gelukkig nog op aarde met God verzoenen alvorens opgelucht de terechtstelling te ondergaan.

Tot zover is de gedachtegang van Meili nog zonder grote problemen te volgen. Men kan zich hoogstens geamuseerd verbazen over het ongebreidelde inlevingsvermogen van de schrijver in de geesteswereld van de diverse betrokken partijen. Bij het laatste deel van zijn redenering echter zal de gemiddelde lezer zo niet afhaken dan toch wel de wenkbrauwen fronsen. Dertien jaar na het grote heksenproces van 1701 is het definitief afgelopen met elke vervolging van vermeende heksen of andere van schadelijke magische praktijken verdachte personen. Oorzaak hiervan moet vooral gezocht worden bij de zich in de betere kringen gestaag verbreidende verlichte denkbeelden, die ook de rechterlijke macht in Zürich in deze tijd bereikten. Vele irrationele en tegenstrijdige elementen in de procesvoering bij heksen-zanklachten konden nu niet langer meer weggeredeneerd worden. Na enkele weinig overtuigende pogingen bij nieuwe rechtsvervolgingen de schijn van een echt ouderwets heksenproces op te houden, gaf men voortaan geen gehoor meer aan verzoeken uit de bevolking bepaalde personen te onderzoeken op duivelse besmetting. Met het vrij abrupt stopzetten van deze processen door de autoriteiten werd aan de heksenideologie zelf ook de bestaansgrond ontnomen en daarmee aan de centrale positie van de magie in het wereldbeeld van de Wasterkingsers. Meili gaat nu zover deze nieuwe situatie af te schilderen als een zware slag voor het sociale functioneren en de geestelijke hygiëne van de dorpsamenleving. De dorpsbewoners zijn nu niet alleen hun vertrouwde wereldbeeld kwijt, maar ook hun belangrijkste wapen (*recht*, vindt Meili) om opgekropte sociale spanningen tot ontlading te brengen volgens een beproefd procédé. Het gezonde emancipatie-streven van de dorpsbevolking moet plaats maken voor een noodgedwongen rationele en ontvullende kijk op de werkelijkheid, hetgeen het dorp dompelt in een existentieel vacuüm en de sociale onderdrukking pas goed compleet maakt. De schrijver wil met zijn visie kennelijk betogen dat, redenerend vanuit een hogere orde, het als een positief verschijnsel beschouwd mag worden wanneer een gemeenschap bij afwezigheid van politieke middelen toch iets aan haar vastgelopen situatie tracht te doen op de voor haar meest geëigende manier. Als haar ook die mogelijkheid wordt afgenomen, is zo'n gemeenschap reddeloos verloren. Helaas onderneemt Meili geen enkele poging zijn stellingname enig houvast te geven door bijvoorbeeld

aan te tonen dat het na de afschaffing van de heksenprocessen met het dorp Wasterkingen inderdaad bergafwaarts ging. Op een wat lager abstractieniveau bewijzen de verhoren in het proces van 1701 dat tenminste een deel van het dorp, nl. de beschuldigten, het althans töt hun afgedwongen bekentenis allesbehalve eens waren met het gezonde emancipatie-streven van hun dorpsgenoten. Meili gaat in zijn redenering dan ook wel wat al te fanatiek aan de kant staan van de aanklagende partij en wandelt opgeruimd neuriënd heen over de met deze geschiedenis toch weer huiveringwekkend duidelijk bewezen algemene waarheid dat de onbeheerste vrijheids- en geldingsdrang van de één automatisch de onvrijheid en in dit geval zelfs de liquidatie van de ander tot gevolg heeft. Een opmerkelijk boek. – R.F.

Meulenbelt-Nieuwburg, A. *Onder de dekens, tussen de lakens...* Arnhem 1981, Vereniging 'Vrienden van het Nederlands Openluchtmuseum'. 112 p., talr. afb.; f 17,50; ISBN 90-6255-081-9.

De afdeling interieurtextiel van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem omvat naast de collecties grote textilia (vloerbedekking, stoelbekleding, rolgordijnen, vuurmandkleden, e.d.) en kleinere overal in het huisinterieur voorkomende textilia, een uitgebreide verzameling bedtextiel (lakens, slopen, dekens, spreien, e.d.). De schrijfster, die tot haar overlijden eind 1981 de leiding van deze afdeling had, hield zich vooral bezig met het verzamelen en documenteren van de laatstgenoemde categorie en richtte in 1979 een tentoonstelling ervan in met de uitnodigende titel 'Onder de dekens, tussen de lakens...'. Het boekje dat deze expositie zou vergezellen, is door vertragende omstandigheden pas in de loop van 1981 verschenen. Door middel van een groot aantal (vaak gekleurde) afbeeldingen wordt met dit boek andermaal een overzicht gegeven (in de volgorde: bedstede-beddegoed-overige bed-toebehoren) van de grote verscheidenheid aan slaapplaats-textiel zoals die bij verschillende bevolkingsgroepen in diverse perioden van de laatste twee eeuwen in gebruik is geweest. Het is een prachtig fotoboek geworden voor hen die de tentoonstelling zijn misgelopen, en betekent behalve kijk- ongetwijfeld ook leesgenot voor hen die in de hogere naald- en handwerkkunde reeds voldoende zijn ingevoerd. – R.F.

Nederlandse Volkskundige Bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven XXXI. Noord-Nederlandse historische tijdschriften (1883-1960) door Boudewijn Vanderhallen. Antwerpen 1980, Centrum voor studie en documentatie. 355 p.; Bfr. 550,-.

In de inleiding wordt in het kort de verhouding tussen volkskunde en geschiedenis geschetst en een karakteristiek gegeven van de geëxerceerde tijdschriften (Oud-Holland, Tijdschrift voor geschiedenis, Nederlands Archievenblad, de tijdschriften van de Oudheidkundige Bond, Geschiedkundige Bladen, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Oud Nederland). In de bibliografie wordt onderscheid gemaakt tussen bijdragen en recensies, beide geordend volgens de systematiek van Hoffmann-Krayer. De bibliografie is voorzien van alfabetische registers op auteur, op recensent en op onderwerp. – J.J.S.

Pijzel-Dommisse, Jet. *'t Is poppe goet en anders niet.* Bussum 1980, Unieboek BV. 112 p., 1 tek., talr. foto's; f 19,50; ISBN 90-228-4267-3/585.

In 1743 kocht Sara Rothé, echtgenote van de koopman Jacob Ploos van Amstel, domicilie houdend in Amsterdam, op een veiling drie poppenhuizen, waarvan er twee uit de zeventiende eeuw stamden. Onderdelen van deze poppenhuizen gebruikte zij om twee

nieuwe samen te stellen, waarbij zij streefde naar zo natuurgetrouw mogelijke weergave van het dagelijks leven in de achttiende eeuw van een gegoede burgerfamilie (die van haarzelf). Deze poppenhuizen staan momenteel resp. in het Haags gemeentemuseum en in het Frans Hals museum in Haarlem, gerestaureerd in de staat waarin Sara Rothé ze heeft gemaakt en/of laten maken. Dit kon gebeuren omdat zij ze voorzien had van inventarisboekjes. Jet Pijzel-Dommissie heeft zoveel mogelijk gegevens verzameld over Sara Rothé, haar man, hun woon- en leefsituatie, over een aantal makers van de miniatuurvoorwerpen en het dagelijks leven in de zeventiende en achttiende eeuw. Deze gegevens heeft zij verwerkt in een minutieuze beschrijving van het 'Haarlemse' poppenhuis, welke geïllustreerd is met prachtige foto's van de hand van Tom Haartsen. - M.v.D.

Poortinga, Ype. *De prins op frijersfuotten.* Fryske folksferhalen ferteld troch Roel Piters de Jong. Baarn/Ljouwert 1981, Bosch & Keuning/De Tille. (Fryske Akademy 600). 366 p., ill.; f 39,50; ISBN 90-246-4381-3.

Deel zes van de serie Fryske folksferhalen bevat voor de tweede en laatste maal verhalen van de verteller Roel Piters de Jong (171 in getal): novelle-achtige verhalen, leerzame verhalen, wondersprookjes, sagen en duivelverhalen, dieren- en oorsprongsverhalen en grappige vertellingen.

In het nawoord is een fragment van een bandopname letterlijk weergegeven waarin De Jong meedeelt dat hij nooit echt als verteller optrad. Hij hoorde de verhalen in zijn jeugd. In de aantekeningen worden weer in samenwerking met J. van der Kooi bronnen gegeven en bijzonderheden vermeld en, waar mogelijk, het ATH-nummer. - J.J.S.

Rodekamp, Volker. *Das Drechslerhandwerk in Ostwestfalen. Ein traditionelles Handwerk im Strukturwandel des 20. Jahrhunderts.* Münster 1981, Copenrath Verlag. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland 29). 409 p., tab., diag., afb.; ISBN 3-88547-120-5.

Het grootste deel van deze studie over de twintigste-eeuwse veranderingen in het houtdraaiersambacht in het oostelijk deel van Westfalen bevat zakelijke gegevens over tal van sinds 1900 gewijzigde aspecten binnen het ambacht (zoals inrichting van de werkplaats, gereedschappen, materiaal, vervaardigde produkten, reparatie, opleiding, concurrentie) en over meer sociale aspecten (collegialiteit, betrokkenheid van het gezin bij het bedrijf, binding met klanten, instelling van de houtdraaijer tegenover zijn werk). Van drie van de zestien onderzochte bedrijven (een klein-, een midden- en een grootbedrijf) wordt een overzicht gegeven van de inrichting van de werkplaats en van het totaal aan de ter plekke beschikbare gereedschappen; één van de zeventien met houtdraaiersmeesters gehouden interviews, die het basismateriaal van het onderzoek vormen, is integraal afgedrukt; verder is er een complete bibliografie van het houtdraaiersambacht aan het werk toegevoegd.

In de jaren vijftig blijkt de traditionele structuur van het houtdraaiersambacht in het onderzochte gebied volledig veranderd te zijn. Dit proces was al in het tweede decennium van deze eeuw begonnen toen de eerste machines hun intrede in de werkplaatsen deden en er hier en daar een begin werd gemaakt met seriewerk. De oorlogsjaren en de eerste tijd erna zorgden echter voor een tijdelijke onderbreking van deze ontwikkeling. Hoewel de rationele massaproductie ertoe heeft bijgedragen dat dit ambacht zich als toeleveringsbedrijf van de meubelindustrie heeft kunnen handhaven, heeft ze tegelijkertijd het groepsbewustzijn binnen het ambacht ernstig aangetast. Pas als de oudere houtdraaiers die nog herinnering hebben aan de meer ambachtelijke fase uit hun jeugd en uit de latere oorlogsjaren, verdwenen zullen zijn, is het mogelijk dat de houtdraaiers weer een homogene groep vormen.

Volgens Rodekamp zal de industrialisering van dit ambacht zich dan volledig hebben voltrokken. – J.J.-v.P.

Rolfes, Gertrud. *Aus dem Leben einer Bäuerin im Münsterland.* Hrsg. von Renate Brockpähler. Münster 1981, Coppenrath Verlag. (Beiträge z. Volkskultur in Nordwestdeutschland 25). 192 p., 68 ill.; ISBN 3-88547-119-1.

Gertrud Rolfes (geboren 1900 te Graes bij Ahaus, overleden november 1980) vulde vanaf 1968, zonder gebruik te maken van zegslieden, vragenlijsten in van het Archiv für westfälische Volkskunde in Münster. Daarnaast zette ze, eerst op eigen initiatief en later op verzoek van het Archiv, haar ervaringen en belevenissen op schrift. Haar letterlijk opgenomen vragenlijstverslagen en manuscripts, inclusief de tekeningen, vormen de grondslag van dit boek. Tezamen geven deze bronnen een aardig beeld van het boerenleven en het boerenwerk in het westelijke Münsterland in de periode 1905 tot heden, waarbij de nadruk wel ligt op haar kinder- en jeugd jaren en de eerste jaren na haar huwelijk (1923).

Het boek is thematisch opgezet, de behandelde onderwerpen omvatten een groot deel van het menselijk leven en werken. Aan de orde komen de woning met meubilair, verlichting, verwarming, functie van de afzonderlijke vertrekken; werkzaamheden als broodbakken, botermaken, slacht, tuinbouw, hooien, linnenweven, spinnen; het dienstpersoneel; veeteelt; kleding en klederdracht; voeding; lichaamsverzorging en hygiëne; viering feest- en gedenkdagen (o.m. zondagsheiliging, eerste kommunie, Pasen, carnaval, advent en kerst); verloving en huwelijk, geboorte en doop, dood en begrafenis; vermaak (o.m. kinderspel, schutterij, muziek, dans); volksverhalen. Het is jammer dat onderwerpen als de sociaal-ekonomische verhoudingen in het dorp, het verenigingsleven, het godsdienstig leven en de intieme privé sfeer nauwelijks ter sprake komen. Desondanks blijven deze aantekeningen één waardevolle aanvullende bron. Het boek sluit af met een register en 54 afbeeldingen, waaronder foto's van de schrijfster en haar familie en van plattegronden en het exterieur van de boerderij. – M. van Zuylen.

Schild, Wolfgang. *Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung.* München 1980, Callwey Verlag. 255 p., ca. 530 afb. en foto's. ISBN 3-7667-0528-8. f 107,70.

Een prentenboek over rechtspraktijken in de duitstalige gebieden van ongeveer de elfde tot en met de zeventiende eeuw met aanvullende tekst, aldus omschrijft de auteur deze editie die een voorproef moet vormen van de nog te verschijnen eigenlijke studie *Missetäter und Strafen im Wandel des Weltbildes*. De tekst is echter meer dan aanvullend: Schild, zich baserend op een overvloed aan literatuur, probeert voortdurend de verschijnselen (godsbesef, normbesef, bijgeloof, wreedheid, misdad, procesvoering, foltering, martelwerktuigen, executies, (scherp)rechters, rechtspraak enz.) in een context te plaatsen en te verklaren. – M.v.D.

Schwering, Burkhard. *Nachbarschaften und Vereine in Ahaus. Studien zur Kultur und Bedeutung organisierter Gruppen.* Münster 1979, F. Coppenrath Verlag. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland 18). 671 p., 2 krt., 10 diagr., 1 tab.; ISBN 3-920192-91-5.

Op dit omvangrijke boek promoveerde de auteur in 1979 bij H. Siuts. In het ongeveer twintigduizend inwoners tellende stadje Ahaus, gelegen op achttien kilometer van En-

schede, heeft hij twee buurtschappen ('Nachbarschaften') en twee schuttersgilden onderzocht. Hij wil laten zien welke veranderingen zich in deze verenigingen hebben voorgedaan. De buurtschappen, verenigingen van mensen die in enkele bij elkaar gelegen straten wonen, ontstonden resp. aan het begin van deze eeuw en in de tweede helft van de jaren zestig; ze bezitten archivalia vanaf die tijdstippen. De schuttersgilden, een voor ongehuwde jongemannen ('Junggesellen') en een voor gehuwde mannen ('Bürger') werden eind zestiende, begin zeventiende eeuw opgericht. Omdat de archieven van deze gilden teruggaan tot resp. 1800 en 1858 schenkt de auteur alleen aandacht aan hun geschiedenis vanaf ongeveer de tweede helft van de negentiende eeuw. Als aanvulling op zijn archiefonderzoek heeft hij tevens met vijftien leden van iedere vereniging een gesprek gevoerd. Buurtschappen en schuttersgilden hebben gemeen dat zij, volgens de doelstelling in hun statuten, de bewoners van een buurt of, zoals bij de Bürgerschützenverein (BSV), van een stad als geheel, nader tot elkaar trachten te brengen. Bij de buurtschappen kreeg dit streven traditioneel gestalte in de onderlinge bijstand, bij de schuttersgilden in het koningsschieten. Uit het onderzoek van de auteur blijkt dat overwegend in de periode na de tweede wereldoorlog er een zekere afstand is ontstaan tussen deze vanouds bekende activiteiten en de werkelijke praktijk van het verenigingsleven. Straffen, in de vorm van geldboetes, op b.v. het niet bijwonen van de begrafenis van een lid van de buurtschap of op het niet meelopen in de optocht van de schutters, worden niet meer opgelegd. De verenigingen houden zich thans, meer dan vroeger, bezig met het organiseren van een of meer jaarlijkse feesten. Daaronder neemt, ook bij de schuttersgilden, het carnaval een belangrijke plaats in.

In een ander opzicht is er bij de schuttersgilden, met name bij de BSV, sprake van nog een tegenstelling tussen het doel van de vereniging en de werkelijkheid. Al in de negentiende eeuw en ook daarna streefde men ernaar binnen het gilde mannen met een verschillende sociale achtergrond bijeen te brengen en hierdoor mogelijke conflicten tussen sociale groepen te voorkomen. Het schuttersfeest diende een echt volksfeest te zijn. Tevens hoopte men bij de schutters het gevoel een inwoner van Ahaus te zijn te versterken. De auteur laat zien dat dit appèl uitging van zelfstandigen, fabrikanten en winkeliers en overwegend onder dezelfde sociale groepering gehoor vond. Dat was niet verwonderlijk aangezien gezellen en knechten in de negentiende eeuw slechts een beperkt lidmaatschap konden verkrijgen. Tot 1921 waren zij bovendien formeel uitgesloten van het koningsschot. In de loop van de twintigste eeuw werden wel ambtenaren en employeés, maar nauwelijks arbeiders lid. Maar ook nu wordt er voor gezorgd dat alleen schutters die de financiële lasten van het koningsschap kunnen dragen behoren tot degenen die het laatste schot zouden kunnen lossen. De officieren en bestuursleden van het gilde vormen nog steeds een tamelijk exclusief gezelschap in de stad. Ook van beide buurtschappen zijn meer winkeliers en employeés dan arbeiders lid; Turkse gastarbeiders worden niet gevraagd lid te worden. Naast deze algemene kenmerken vermeldt de auteur ook enkele schommelingen in de intensiteit en het karakter van het verenigingsleven. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw en de jaren dertig en zeventig van deze eeuw was de belangstelling voor de door de verenigingen georganiseerde feesten betrekkelijk groot. In de jaren dertig werd in beide typen verenigingen de carnavalsviering ingevoerd. In de jaren vijftig werd daarentegen sterker dan anders benadrukt dat de verenigingen het behoud van oude tradities nastreven; daarin ziet de auteur een aanwijzing dat het bestaan van de verenigingen toen aan vanzelfsprekendheid inboette. De schuttersgilden hebben altijd een nauwe band met de overheid onderhouden. Dit bracht met zich mee dat politieke veranderingen hun weerslag in het karakter van de gilden vonden. Voor de eerste wereldoorlog beschouwden de schutters zich als steunpilaren van de monarchie. Daarna waren zij, vooral de Junggesellen, daar sterk tegen gekant; de

titel koning werd zelfs enige tijd niet gebruikt voor degene die de vogel afschoot. In de jaren dertig kwamen de gilden eerst door toedoen van enkele leden, later onder dwang, onder nationaal-socialistische invloed. De vogel werd getooid met een hakenkruis en in plaats van het volkslied speelde men nu het Horst Wessellied. Ook wijst de auteur op schommelingen in het ledental van de verenigingen. Opmerkelijk is dat de auteur deze veranderingen wel signaleert, maar slechts incidenteel naar een verklaring zoekt. Alleen bij het afgenomen onderlinge hulpbetoon in de buurtschappen wijst hij op de gestegen welvaart en de sociale voorzieningen van na de oorlog, die leidden tot een geringere betrokkenheid op elkaar. Men weet nu nauwelijks meer hoe men zich als lid van de buurtschap moet gedragen bij een sterfgeval. Ook vermeldt hij de vele nieuwe vormen van vermaak, die de belangstelling voor het verenigingsleven deden afnemen, zoals in de jaren zestig. Hierdoor zag het schuttersgilde van de Junggesellen zich in 1970 gedwongen samen te gaan met de BSV. De auteur concentreert zich daarentegen op een uiterst gedetailleerde beschrijving van o.a. de programmaonderdelen en de financiering van de feesten en van de organisatie van de verenigingen. Eerst voor iedere vereniging afzonderlijk en daarna voor achtereenvolgens beide buurtschappen en beide schuttersgilden. Deze omslachtige werkwijze brengt met zich mee dat het merendeel van de feitelijke gegevens in het boek minstens twee maal ter sprake komt. Dit is des te ergerlijker omdat hij telkens beschrijft hoe de feesten, vergaderingen e.d. doorgaans verliepen. Alleen terzijde merkt hij op dat het vroeger of later wel eens anders toeging. De talloze feiten staan, ook in tweede instantie, niet ten dienste van een of andere redenering. Hier wreekt zich dat in het boek een minimale probleemstelling ontbreekt. Was die er wel, dan had de auteur kunnen trachten een verband te leggen tussen b.v. veranderingen in programmaonderdelen van feesten en eventuele veranderingen op sociaal, cultureel of economisch gebied in Ahaus of in het land als geheel. De auteur vermeldt echter aan het eind van zijn boek dat de door hem aangedragen gegevens nauwelijks veranderingen van enig belang laten zien. Maar dan had hij zijn studieterrein moeten verbreden. Indien hij b.v. een groter aantal verenigingen had onderzocht en ook aandacht had geschonken aan veranderingen in het leven in Ahaus, was misschien een interessanter beeld ontstaan. De auteur deelt b.v. mee dat omstreeks de eeuwwisseling door arbeiders eigen schuttersgilden werden opgericht; hij gaat daar echter niet nader op in. Hij wijst er alleen op dat door de bevolkingsgroei het aantal arbeiders was toegenomen. Ook zou men meer willen weten over de rol in het maatschappelijk leven in Ahaus van de groepering die steeds de kern van de BSV gevormd heeft en over de betekenis die zij aan het gilde hechten. Interessant is b.v. dat uit de interviews naar voren kwam dat sommige winkeliers uit zakelijke overwegingen min of meer gedwongen waren om lid te worden. En dat men vermoedt dat de bevolking de leiding van het gilde niet vrij acht van een zekere, soms ridicule verwaandheid. Waarschijnlijk heeft de auteur zich teveel door zijn schriftelijke bronnen laten leiden. Het was misschien beter geweest als hij meer mensen geïnterviewd had. De auteur is echter afkomstig uit Ahaus en dat moet hem hebben geremd. Hier blijkt dat een goede bekendheid met de situatie zich ook tegen de onderzoeker kan keren. Niet goed valt in te zien tenslotte hoe de auteur kan menen dat de gegevens die hij aandraagt de hypothese van Kleinschmidt ondersteunen. Deze constateerde een geleidelijke afname sinds de jaren dertig van de openbare feesten ten gunste van de huiselijke (zie VB 5,2: 130-132). De conclusies van de auteur wijzen, althans wat betreft de feesten, eerder in omgekeerde richting. - J.H.

Slager, Kees. *Landarbeiders. Verhalen om te onthouden.* Nijmegen 1981, Uitgeverij LINK. (Boek van de arbeid 2). 271 p., 154 ill., 1 krt.; f 34,50; ISBN 90-6285-024-3.

Deze verhalen, een keuze uit gesprekken die Slager voerde met ruim 60 oud-landarbeiders (mannen en vrouwen in de leeftijd van 56 tot 92 jaar) uit Zeeland, het Westbrabantse zeeleigebied en van de Zuidhollandse eilanden, over hun leef- en werkomstandigheden vanaf rond 1900 tot in de jaren '50, zijn min of meer thematisch gegroepeerd rond o.a. de verdiensten, werkzaamheden, huisvesting, onderwijs, ontspanning, voeding, arbeidsomstandigheden, positie en optreden van de boeren, rol van de vakbond, krisistijd, watersnoodramp van 1953, deltawerken. De samensteller meent dat publikatie van de ervaringen van gewone mensen de officiële geschiedschrijving de noodzakelijke aanvullingen geeft en de arbeiders er bovendien een stuk eigen geschiedenis mee krijgen. Herinneringen zijn weliswaar gekleurd, maar dat alle verhalen eenzelfde beeld van armoede en slechte leef- en werkomstandigheden schetsen, geeft aan dat de toestand in werkelijkheid ook zo was. Deze beschrijvingen laten weinig intact van het beeld van harmonieuze samenwerking tussen boer en personeel. Duidelijk komt naar voren dat hier vooral de mensen aan het woord zijn die zich altijd al sterk bewust zijn geweest van de verhoudingen. Het kaartje van het betrokken gebied is een aardig hulpmiddel om de in de verhalen genoemde plaatsen te lokaliseren. Het is echter spijtig dat in veel gevallen uit de verhalen niet op te maken is voor welke plaats de vertellers hun verhaal doen.

Van specifiek belang voor het volkskundig onderzoek is de informatie over gebruiken, zoals het nieuwjaarwens bij het gemeentehuis voor een nieuwjaarsgift, het uit armoede zwart verven van kleding om in de rouw te kunnen lopen, vrijen, kermis, Liesjesdag, Pasen, dorpsveten, de huwelijksdag. – M.v.Z.

Taylor, Arthur R. *Brass Bands.* London etc. 1979, Granada Publishing 356 p., 35 afb.; f 53,50; ISBN 0-246-11082-1.

In Nederland zijn tegenwoordig ruwweg drie soorten blaasmuzeikkorpsen te onderscheiden: het harmonieorkest (met zowel koperen als houten instrumenten, plus slagwerk), de fanfare (koper-instrumenten en saxofoons, met slagwerk) en de brassband (uitsluitend koper-instrumenten en slagwerk, maar in een speciale samenstelling). In de buurlanden heeft de ontwikkeling van het blaasmuzeikkorps vaak een andere route gevolgd en is ook op andere plaatsen van bestemming uitgekomen. Zo doet zich dit fenomeen in Groot-Britannië tegenwoordig alleen voor in de gedaante van de bovengenoemde derde categorie, de brassband. In Engeland biedt het spelen in een blaasorkest net als in Nederland aan zeer velen een onschadelijke vrijetijdsbesteding, maar is het ook daar voor buitenstaanders uiterst lastig enig inzicht in aard en omvang van het totale 'blaaswezen' te krijgen: literatuur ontbreekt nagenoeg of dringt slechts moeizaam tot de buitenwereld door. A.R. Taylor, groot brassbandliefhebber en -kenner geworden sinds hij zich tien jaar geleden met het organiseren van de jaarlijkse brassband-van-het-jaar-verkiezing voor de Engelse Granada-televisie ging bezighouden, schrijft deze stand van zaken toe aan de houding van de Engelse brassband-wereld zelf, die zich bewust van haar eenvoudige komaf altijd vrij geïsoleerd en verongelijkt heeft opgesteld ten opzichte van de rest van het muziekleven. Met dit boek wil hij tweërlei: iets doen aan dat isolement door een ook voor buitenstaanders toegankelijke inleiding in het brassband-wezen te schrijven, en iets doen aan de onbekendheid van de brassband-wereld zelf met haar eigen geschiedenis. Hij heeft het zich daarbij niet gemakkelijk gemaakt. Boeken, dagbladen, publiekstijdschriften, vakbladen, clubbladen, gedenkschriften, pamfletten werden met een zekere hang naar volledigheid geraadpleegd, terwijl

ook het interviewen van een aantal brassband-kopstukken niet werd geschuwd. Het resultaat van zijn inspanningen valt in drie delen uiteen: een geschiedenis-deel, een deel met uitvoerige beschrijvingen van de belangrijkste hedendaagse brassband-evenementen en -concourzen, en een deel met een aantal handzame overzichten: brassband-radioprogramma's, concours-uitslagen van 1853 tot heden, korte geschiedenis van de Leger des Heilsband (geen echte brassband), een uitgebreide biblio- en discografie, en de brassbandwedstrijd-agenda.

Taylor laat de geschiedenis van de brassband beginnen rond 1800 bij de in Engeland in die dagen naast elkaar opererende kerk-, schutterij- en militaire orkesten. Geen van deze drie ensemble-vormen beantwoordde in deze tijd nog volledig aan zijn functie en dat noopte veel orkestleden ertoe te proberen hun muzikale vaardigheden in de burgergemeenschap aan te wenden. Zo moeten vooral de ex-leden van de Engelse militaire orkesten, werkeloos geworden na de succesvol beëindigde Napoleontische oorlogen, een onuitwisbaar stempel gedrukt hebben op de opkomende burgerkapellen, getuige het repertoire, de uniformen, het marcheren in marscolonnen, en de diverse ceremoniële gebruiken van de gemiddelde hedendaagse brassband. In de eerste tientallen jaren van de negentiende eeuw ontstond er aldus een bruisende activiteit van burgerkorpsen: bonte legertjes van dilettanten en afgeweide beroepsmuzikanten uitgerust met allerhande buitenmodel 'blaas-ijzers' die weinig hadden uit te staan met de 'koperen ploerten' van een eeuw later. Aan het eind van de negentiende eeuw was de brassband inmiddels uitgegroeid tot zijn klassieke vorm: het instrumentarium behalve het slagwerk van koper, 24 amateurs om erop te spelen, en één betaalde dirigent om de mensen en de instrumenten met elkaar in harmonie te brengen. Voor het echter zover was, moest eerst nog halverwege de eeuw het wedstrijdelement zijn intrede doen. Het instellen van een jaarlijks nationaal brassband-concours bleek van grote betekenis te zijn, zowel voor de identiteit van de brassband-beweging (men herkende zich nu als afzonderlijke beweging) als voor het muzikale niveau (men ging zich spiegelen aan de prijswinnaars). Ook werd het blaasorkest nu voorwerp van plaatselijk chauvinisme. Thuiskomsten van winnende bands leidden tot taferelen, die later alleen nog werden geëvenaard door intochten van zegevierende voetbalelftallen. Dit alles zorgde voor publiciteit en dus voor een stormachtige groei (omstreeks de eeuwwisseling ca. 5000 orkesten). Naast de muziekuiteverijen en de instrumenten-, uniformen-, medaille- en wisselbekerindustrie ontdekten nu ook veel fabrieksdirecties uit branche-vreemde bedrijfstakken de lucratieve kanten van de brassband-beweging en meer in het bijzonder van een eigen fabrieksband, die de naam van de fabriek tot ver buiten de bestaande klantenkring bekendheid kon geven. De plaatselijke verenigingsband, minder conjunctuurgevoelig dan het fabrieksorkest, bleef zich overigens ongestoord door de jaren heen handhaven. Met de onstuimige groei is het echter in de twintigste eeuw gedaan. Drie oorlogen (één boerenoorlog en twee wereldoorlogen), een crisistijd, de naoorlogse welvaart met talloze nieuwe vormen van actieve en passieve vrijetijdsbesteding, en de opkomst van een jeugdcultuur met muziek die de jongeren meer aanspreekt, reduceren het totale orkestenbestand tot minder dan de helft (anno 1980 ca. 2000 orkesten). Daar staat echter tegenover: een betere landelijke brassband-coördinatie als gevolg van de oprichting van bonden en federaties van die bonden, meer aandacht van de massamedia voor de brassband, en een groeiende belangstelling van de (muziek-)onderwijswereld voor het koperen blaasgeweld. Tegenwoordig voegt zich dit muzikale fenomeen meer en meer bij de hoofdstroom van het totale muziekleven, is niet meer weg te denken bij een beetje muziekfestival en komt steeds vaker samen met Engelse 'Bobby' en dubbeldekkerbus voor in het pakket folkloria dat op buitenlandse beurzen en tentoonstellingen de Britse inzending moet voorzien van juist even dat vleugje onvervalste Engelse volksaard.

Taylor doorspekt zijn verhaal met anekdotes, sterke verhalen en bon-mots die in de brassband-wereld de ronde doen of deden. Hij ontkracht daarmee echter geenszins de serieuze bedoelingen van zijn boek en houdt zich strikt aan de zichzelf opgelegde taak: de brassband, en zijn ontwikkeling van ontstaan tot heden. Misschien iets te strikt: sociale, economische, culturele achtergronden, verbindingen dus met het leven van alledag, hebben duidelijk Taylor's belangstelling niet, althans nog niet. Het totale overzicht is in ieder geval nu geleverd, deelstudies kunnen vervolgens aan deze bezwaren tegemoet komen. – R.F.

Thuis in de late Middeleeuwen. Het Nederlands burgerinterieur, 1400-1535. Catalogus van de tentoonstelling in het Provinciaal Overijssels Museum van 5 oktober tot 31 december 1980. Zwolle 1980, Uitgeverij Waanders. 203 p., talrijke ill.; f 72,50; ISBN 90-70072-66-1.

Naar aanleiding van het 750-jarig bestaan van de stad Zwolle in 1980 werd een tentoonstelling gehouden over de indeling en inrichting van het laat-middeleeuwse burgerwoonhuis in de Nederlanden. De catalogus van deze tentoonstelling bevat een inleidend gedeelte met twee artikelen, van R. Meischke en B. Dubbe, en een catalogusgedeelte, samengesteld door J.W.M. de Jong. Meischke geeft een overzicht van de indeling en het gebruik van de vertrekken van de burgerwoning in Noord- en Oostnederlandse steden in de vijftiende en zestiende eeuw. Hij beperkt zich tot het meest in deze streken voorkomende type: het huis met de nok loodrecht op de straat met een breedte van ca. vier tot negen meter. Het artikel van Dubbe is gewijd aan de inrichting van het Oostnederlandse woonhuis in dezelfde periode. Met behulp van bewaard gebleven voorwerpen, afbeeldingen daarvan op schilderijen, prenten enz. en gegevens uit boedelinventarissen en literatuur beschrijft Dubbe meubilair, toilet- en wasgerei, de haardplaats en haar gereedschap, kook-, keuken-, eet- en drinkgerei, verlichting, wapens, religieuze voorwerpen en sieraden, en illustreert dit met talrijke tekeningen en foto's.

Het catalogusgedeelte tenslotte, waarin alle tentoongestelde voorwerpen zijn beschreven en vele zijn afgebeeld, is ingedeeld in vijf hoofdstukken, die steeds kort worden ingeleid: het woonhuis, wonen en werken, in en om de beddestede, rond de haard, en luxe en veiligheid. De catalogus is voorzien van registers op zaak-, persoons- en plaatsnamen. – E.D.

Wiegelmann, Günther. *Verzeichnis der wissenschaftlichen Schriften 1956-1980.* Münster 1981, Westfälische Vereinigung für Volkskunde (Domplatz 23, D-4400 Münster). 18 p.

Wrightson, Keith, en David Levine. *Poverty and piety in an English village. Terling, 1525-1700.* New York/San Francisco/London 1979, Academic Press. (Studies in social discontinuity). 200 p., 3 graf., 43 tab., 1 krt.; ISBN 0-12-765950-1.

In de loop van de zestiende en de zeventiende eeuw is in het dorp Terling, gelegen op ongeveer 60 kilometer ten noord-oosten van Londen, een grote afstand ontstaan tussen de levensstandaard van de maatschappelijke bovenlaag van het dorp, de grote boeren, en die van de armen, die in de tweede helft van de zeventiende eeuw ongeveer de helft van de bevolking uitmaken. Dit blijkt uit een vergelijking van de belastingopgaven van de dorpeelingen uit resp. 1525 en 1671. Bovendien ontstond in deze tijd een groot verschil in levensstijl tussen beide groeperingen. De middengroepen, de middelgrote boeren en de ambachtlieden, oriënteerden zich in hun sociale contacten en in hun manier van denken merendeels op de bovenlaag. In dit boek beschrijven de auteurs hoe zich deze ontwikkeling heeft kunnen voltrekken. Daarbij schenken ze aandacht aan de veranderingen die zich in het dorp zelf

hebben voorgedaan en aan de invloed op het leven in het dorp van ontwikkelingen die in de rest van het land plaats hadden. Als bronnen hebben de auteurs de doop-, trouw- en begrafenisboeken van de parochie geraadpleegd, de kerkelijke rekeningen, testamenten, archieven van landgoederen in het dorp, belastingarchieven, verslagen van processen van inwoners van Terling voor wereldlijke en kerkelijke rechtbanken en gedrukte bronnen uit de tijd. Telkens wijzen zij op de problemen bij de interpretatie van de verschillende typen bronnen. Vooral de testamenten, waarin immers aangegeven wordt wie welke goederen van de overledene krijgt, geven een goed inzicht in de levenswijze van de hogere en de midden-groepen, terwijl de laagstgeplaatsten bijna uitsluitend in de procesverslagen zichtbaar worden.

De grootste veranderingen in het dorp doen zich voor aan het eind van de zestiende eeuw en tijdens de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Gestimuleerd door gunstige economische omstandigheden, mogelijk geworden door een toenemende produktie van graan voor markten in de omgeving en voor het nabijgelegen Londen, begon in de tweede helft van de zestiende eeuw de bevolking, vooral aan de onderkant van de sociale hiërarchie, in aantal toe te nemen. In de jaren twintig van de zeventiende eeuw telde het dorp zeshonderd inwoners, een verdubbeling ten opzichte van het begin van de zestiende eeuw. De spanningen hierdoor veroorzaakt werden versterkt door de slechte oogsten in de jaren negentig van de zestiende eeuw. Een groot aantal kleine en middelgrote boeren kon de pacht niet meer opbrengen of was gedwongen land te verkopen aan de grotere boeren en verviel tot armoede. Deze toename van het aantal paupers in het dorp bracht een verandering teweeg in de houding van de gegoede inwoners tegenover deze groepering. Deze houding werd tevens beïnvloed door het doordringen van puriteinse denkbeelden in het dorp in dezelfde periode. De preambules van de testamenten tonen deze verspreiding, overwegend onder de elite, van een individualistische godsdienstige overtuiging. Het gedrag van de armen beantwoordde niet aan het godsdienstig ideaal van deze groepering en werd door hen tevens gezien als een bedreiging voor een geordende samenleving. Zij gingen er toe over dit gedrag te beïnvloeden in de door hen gewenste richting. Duidelijk blijkt dit uit het betrekkelijk grote aantal aanklachten in de periode 1590-1630 door vertegenwoordigers van de dorpselite tegen mensen uit de onderste lagen van de samenleving. Het niet aanwezig zijn in de kerk op zondag, vloeken, het bezoeken van herbergen, dansen, het beoefenen van vermaken of het krijgen van onwettige kinderen werd gestraft of verboden; voor het begin van de zeventiende eeuw was dit zelden gebeurd. In de tweede helft van de zeventiende eeuw ontstaan er godsdienstige verschillen binnen de elite. Dit heeft echter geen invloed op hun behoefte zich van het merendeel van de dorpsbevolking te onderscheiden.

De auteurs presenteren hun betoog op een heldere wijze en verduidelijken het met behulp van een aantal nuttige tabellen. Telkens wijzen zij op de sociale verschillen in het gedrag van de dorpingen en waar mogelijk vergelijken zij de situatie in Terling met andere plaatsen. Ook schenken zij aandacht aan de (geringe) rol van verwantschapsbetrekkingen in het dorp en aan de verspreiding, weer vooral onder de elite, van het kunnen lezen en schrijven. Toch blijft het beeld van het dorpsleven tamelijk abstract; slechts incidenteel verschijnen levende mensen ten tonele. De auteurs wijzen er echter op dat geen dagboeken of ander soortgelijk materiaal bewaard zijn gebleven. Aan een uitspraak of de door hen geschetste ontwikkeling in Terling het gangbare beeld over sociale en culturele processen in Engeland als geheel beïnvloedt willen zij zich niet wagen. Dat is jammer, aangezien dat toch een van de doelstellingen van een dergelijke studie zou moeten zijn (vgl. VB 6,2: 150-151). – J.H.